

Džiaugsmas visoki XIX a. vidurio–XX a. pradžios lietuviškuose vadovėliuose

RAMUNĖ BLEIZGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje pristatomas istorinis konkretaus jausminio išgyvenimo – džiaugsmo – tyrimas. Jis atliktas remiantis XIX a. vidurio–XX a. pradžios vadovėliais: Mikalojaus Akelaičio, Liudvikos Malinauskaitės-Šliūpienės ir Jono Šliūpo elementoriais ir Jadvygos Juškytės skaitymų knyga. Pasirinktas teorinis pamatas (Michelle’s Rosaldo, Dewight Middleton, Peterio ir Carol Stearnsų teorinės nuostatos) lėmė šio tyrimo kryptį – aiškintis emocinės būsenos kismą nagrinėjant konkrečiam istoriniam laikui būdingą žmogaus sampratą, o jų tarpusavio sąsają rekonstruoti atliekant pasirinktų vadovėlių tekstų analizę. Tyrime aptiktos skirtingos nagrinėtuose tekstuose esančios džiaugsmo reikšmės: šiapusinio gyvenimo džiaugsmo, kylančio iš Dievo palaiminto veikimo pagal senolių taisykles M. Akelaičio elementoriuje; tėvų pradžiugimo, kaip vaikų gyvenimo tikslo, proto ir kvailo vaikų džiaugsmo L. ir J. Šliūpų *Abėcėloje*; visais pojūčiais išgyvenamo džiaugsmo pavasarį J. Juškytės *Vaikų skaitymėliuose*, siejamos su siekiamais įtvirtinti ar išsaugomais, palaikomais emociniais standartais, arba emociologija.

RAKTAŽODŽIAI: džiaugsmas, Mikalojus Akelaitis, Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė, Jonas Šliūpas, Jadvyga Juškytė, emociniai standartai, jausminis išgyvenimas.

IVADAS

Straipsnio tikslas – pristatyti džiaugsmo sampratos skirtingas reikšmes ir numanomą jų kismą, remiantis XIX a. vidurio–XX a. pradžios vadovėliais. Pasirinkta tyrimo kryptis ir objektas remiasi keletu teorinių prielaidų. Kultūros antropologės Michelle’s Rosaldo teigimu, egzistuoja pamatinė sąsaja tarp kultūriškai suformuotos „aš“ sampratos, išgyvenamų jausmų (kūniškos jų patirties) ir minčių (Rosaldo 1984: 134)¹. Kad suprastume, ką žmonės ir kodėl jaučia, turime aiškintis, kaip jie supranta save, savo veiksmus ir elgesį, nes šis supratimas tiesiogiai veikia asmens patyrimo būdą. Kadangi jausmai įtraukiami į socialinių ryšių tinklą ir matomi kaip reikšminga jo dalis, antropologinio tyrimo tikslas, pasak M. Rosaldo, aiškintis, kaip šis

1 M. Rosaldo emocijų sampratą plačiau esu aptarusi straipsnyje „Pasaulio ir asmens jausminiai ryšiai Žemaitės kūryboje“ (Bleizgienė 2016).

supratimas vystosi ne iš „vidinės“, nuo socialinio pasaulio nepriklausomos, esmės, bet iš pasaulio, kuriame egzistuoja prasmės, vaizdiniai ir socialiniai ryšiai ir į kurių visi asmenys yra neišvengiamai įtraukti, patirties (ten pat: 138). Tad, norint suprasti istoriškai apibrėžto jausminio išgyvenimo turinį, reikia rekonstruoti anuometę asmens sampratą, priklausančią konkrečiam kultūriniam-socialiniam kontekstui.

Šiame straipsnyje vartojamas ir kitas teorinis konstruktas – emocinio stiliaus sąvoka – leidžia susieti individualią emocinę patirtį su istoriškai susiformavusia grupės (visuomenės) kognityvine ir moraline struktūromis. Jos pagrindžia konkrečių šiai grupei priklausančių asmenų veikimo kasdieniame gyvenime prasmę ir motyvaciją (Middleton 1989: 188). Emocinio stiliaus konceptas skirtas atskleisti kuriančiai ir reguliuojančiai kultūros funkcijai. Jis leidžia paaiškinti, kaip konkrečioje kultūroje yra normatyviškai organizuojamos emocijos, kaip jos klasifikuojamos, kokia komunikacine forma išreiškiamos, kodėl pasirenkamas vienas ar kitas emocijų išgyvenimo, reiškimo intensyvumas, kokiame kontekste jos pasirodo, kokie pamatiniai ryšiai sieja vienas emocijas su kitomis ir apskritai visą emocijų sferą su kitomis kultūros sritimis (ten pat). Vienas iš svarbiausių darbų, tiriant konkrečios kultūros emocijas, pasak Dewight Middleton, yra emocijas išreiškiančių žodžių leksikono sudarymas ir šių žodžių kontekstinio vartojimo nuodugnus aprašymas. Kadangi šiame tyrime analizuojamas vieno emocinio išgyvenimo turinys, dalies išvardytų emocinio stiliaus aspektų (pvz., išsamesnių ryšių su kitais emociniais išgyvenimais) čia nesiekta atskleisti ir apsisota prie vieno emocinio išgyvenimo nuodugnesnio reikšmių ir jo kontekstinio vartojimo aprašymo. Dėl siauros tyrimo apimties aptiktos *džiaugsmo* reikšmės, šio išgyvenimo svarbos ir vietos kasdienėje žmonių veikloje nusakymas yra gana reliatyvūs ir gali būti pildomi, koreguojami, atlikus platesnį konteksto ir analogišką kitų emocinių išgyvenimų tyrimą. Tik tada būtų galima daryti ir apibendrinamojo pobūdžio išvadas apie konkretaus istorinio laikotarpio emocinį stilių.

Kita šio tyrimo teorinė prielaida remiasi Peterio Stearnso ir Carol Stearns padaryta skirtimi tarp emociologijos ir emocijų². *Emocionologija* jie pavadino visuomenės arba jos dalies požiūrį ar standartus, taikomus pamatinėms emocijoms ir jų raiškai (Stearns 1985: 813–814). Remiantis Stearnsų modeliu, konkrečių emocijų analizė turi prasidėti nuo emociologinio konteksto ištyrimo. Laikantis šių teorinių prielaidų, vadovėliai, kaip mokymo priemonės, kaip tik ir yra tas šaltinis, kuriame galime aptikti to laikotarpio dominuojančius emocinius standartus ir pastebėti jų kitimą. Jie taip pat gali padėti priartėti prie konkrečiu istoriniu periodu vyravusios asmens sampratos ir atskleisti jos ryšį su konkrečiais jausminiais išgyvenimais. Teorinės prielaidos apibrėžė tekstų analizės kryptį – stebėti, kaip koreliuoja

2 Išsamiau Stearnsų teorinės prielaidos, jų vieta ir reikšmė istoriniuose emocijų tyrimuose buvo aptartos publikacijoje „Emocijų istorijos tyrimų kelias: Peterio ir Carol Stearnsų, Barbaros Rosenwein ir Williamo Reddy teoriniai modeliai“ (Bleizgienė 2015).

pradžiamoksluose, skaitymų knygoose pateikiama (nebūtinai tiesiogiai) žmogaus samprata ir kokios reikšmės suteikiamos džiaugsmo išgyvenimui. Stearnsų padaryta perskyra tarp emociologijos ir emocijų, taip pat siekis nesuplakti į viena emociinių standartų ir emocinės patirties sykiu apsaugo ir nuo per didelių pretenzijų atrastas džiaugsmo reikšmes laikyti anuomečių žmonių išgyvenimu. Anot Stearnsų, nėra abejonės, kad žmonės stengiasi suderinti emocinius standartus su savais išgyvenimais, o idealai daro įtaką patirčiai bei santykiui su patirtimi, todėl galima spėti, jog aptinkama emociinių standartų kaita rodo ir besikeičiančią emocinę patirtį bei kintantį santykį su ja (ten pat: 830). Tačiau Stearnsai perspėja, kad emociologijos pokyčiai dažniausiai yra daug ryškesni nei pačių emociinių patirčių kaita (ten pat: 824). Jų teiginys, kad praeityje žmonės neišgyveno dabartinių mūsų jausmų, taip pat lėmė mano santykį su nagrinėjamais tekstais, skatino savos džiaugsmo sampratos neprimesti anų laikų žmonėms, būti atidžiai išankstinėms nuostatoms.

Straipsnyje aptarsiu Mikalojaus Akelaičio elementorių *Lamentorius arba Pradžia mokslo sudeta mažiems vaikeliems* (toliau – *Lamentorius*), išleistą 1860 m. Vilniuje³, Liudvikos Malinauskaitės ir Jono Šliūpo *Abėcėlę ir taip mokintuvė dėl vaiku* (toliau – *Abėcėla*), išleistą 1886 m. Tilžėje, ir Jadvygos Juškytės sudarytus *Vaikų skaitymelius su Lietuvos žemlapėliu* (toliau – *Vaikų skaitymėliai*), išleistus 1905 m. Vilniuje. Akelaičio ir Šliūpų elementorius skiria daugiau nei dvidešimt metų, beveik toks pat metų skirtumas yra tarp Šliūpų pradžiamokslio ir Juškytės skaitinių knygos. Pasirinkti analizuoti tekstai pristatomi kaip anuometę mąstyseną, jauseną, savitą žmogaus sampratą atskleidžiantys tekstai. Pradžiamoksliai, skaitymų knyga pirmiausia tirti kaip tekstai, todėl analizuota konkretaus teksto reikšminiame lauke išsiskleidžianti džiaugsmo samprata. Teksto raiškos ypatybės ir struktūra nagrinėtos kaip konkrečios pasaulėžiūros ir pasaulėjautos vienas iš manifestacijos būdų. Kitas analizės žingsnis buvo pasitelkti to paties laikotarpio vadovėlius, literatūros tekstus tikrinant išsiskeltą hipotezę.

Iš karto pasakytina, kad pradžiamoksliai ir skaitymų knygos nėra pelnę didesnio bei atidesnio kultūros, literatūros istorikų dėmesio. Greičiausiai jie iki šiol laikomi menkesnės vertės tekstais, dėl šios priežasties jie vis dar neišėina iš kultūros istorijos paribių. Tai matyti iš to, kiek mažai vietos šioms knygoms skiriama jų autorių biografijose. Kitoms autorių veikloms, rašytiems tekstams skiriama gana daug dėmesio, o apie elementorių, kitokių mokymo priemonių rašymą užsimenama tik viena kita eilute. Vadovėliai pedagoginėje literatūroje vertinami pagal jų pedagogikos pažangumą, atožvalgą į vaiko psichologinius ypatumus, „literatūrinėje“ arba poelementorinėje jų dalyje dažniausiai ieškoma tautosakos elementų, savitos valstiečių buities, gamtos, krašto kultūros ženklų (Auryla 1967: 9; Karčiauskienė 2000: 26).

.....
3 Elementorius perleistas 1867, 1869 ir 1872 metais. Iš jo mokyta slaptose daraktorinėse mokyklose (Merkys 1994: 311).

DŽIAUGSMAS KAIP PALAIMINTAS VEIKIMAS: MIKALOJAUS AKELAIČIO *LAMENTORIUS*

Akelaičio⁴ *Lamentorius* dar iš dalies priklauso tradiciniams elementoriams, pradėtiems spausdinti XVIII a. viduryje (Merkys 2000: 7). Šiuose elementoriuose po raidyno, skiemenavimo pratimų eina katekizmo dalis. Tad čia derinami du tikslai: ir liaudies pastoracija, tikėjimo tiesų skleidimas, ir švietimas, kurio bene svarbiausia užduotis – išmokyti skaityti. Aptariamas elementorius skiriasi iš kitų, kad turi ne tik minėtas dvi dalis – abėcėlę su skiemenavimo pratimais ir katekizmo dalį, bet ir trečiąją, pavadintą „Išmintys ukininku sudetas per senelius“. Šioje dalyje pateikiamos gero ūkininkavimo taisyklės. *Lamentoriaus* pabaigoje pridėta daugybės lentelė ir romėniškų skaitmenų paaiškinimas. Katekizmo dalis skirta vaikus išmokyti krikščionio gyvenimą reglamentuojančių, Bažnyčios mokymą atitinkančių tiesų⁵. O antai ūkininkų dalyje išdėstomos kasdienį, praktinį valstiečių gyvenimą reguliuojančios gairės. Darytina prielaida, kad ūkiškoji katekizmo dalis yra krikščioniškų tiesų pritaikymo

.....

- 4 M. Akelaitis gimė 1829 m. Čiuoderiškės kaime netoli Marijampolės, tėvai buvo baudžiauninkai, ėję lažą į artimiausią dvarą. Akelaičių šeimos nariai, skirtingai nei dauguma to meto valstiečių, mokėjo lenkų kalbą, be to, ne tik visi šeimos vyrai, bet ir Mikalojaus motina mokėjo skaityti (Janulaitis 1969: 9). Tai buvusi raštinga šeima. Tėvas dalyvavo 1830–1831 m. sukilime, dėl to buvo ištremtas į Sibirą ir ten mirė, motina ištekėjo antrą kartą. Mikalojus negyveno su patėviu, grįžo pas dėdę į senelių namus. Sakoma, kad namuose jis dirbęs visus ūkio darbus kaip ir kiti sodžiaus vaikai (ten pat: 10). Mikalojaus motina labai norėjusi, kad sūnus mokytųsi, tad jis įstojo į Marijampolės pradžios, o vėliau baigė ir apskrities mokyklą. Kurį laiką mokytojavo Marijampolėje, aplinkiniuose dvaruose. Laiškais užmezgė ryšius su Motiejumi Valančiumi. Gyvendamas pas dvarininką P. Smuglevičių (Pranciškaus Smuglevičiaus brolių) Svirlaukyje, artimai bendravo su čia besiglaudusiu Simonu Daukantū (ten pat: 19). Akelaitis aktyviai prisidėjo generuojant įvairias lietuvių liaudies švietimo idėjas: dėl lietuviškų mokyklų steigimo, knygų, laikraščio, skirto valstiečiams, spausdinimo ir kt. Vienas iš jo sumanymų – įkurti Lietuvių liaudies biblioteką, kurią sudarytų knygos iš religijos, gamtos ir pramonės, istorijos–geografijos dalykai ir liaudies literatūra. 1859 m. Akelaitis parašė kunigaikščiui Irenėjui Kleopui Oginskiui, prašydamas globoti lietuviškų knygų leidybą. Kunigaikštis rūpinosi valstiečių švietimu, rėmė Lauryno Ivinskio kalendorių leidybą. Akelaičiui pavyko 1860 m. išleisti penkias Liaudies knygynėlio knyguotes 26 tūkstančių egzempliorių tiražu. Pirmiausia buvo išleistas *Jonas Išmisločius kromininkas*, vėliau – knygelė *Sveika Marija ir Gyvenimas Panos Švenčiausios*, taip pat čia aptariamas *Lamentorius, arba Pradžia mokslo, sudėta mažiems vaikeliams*. Jau gyvendamas Paryžiuje, Akelaitis viename laiške teigė, kad jis lietuviškai perdarė žinomą lenkų elementorių, išspausdintą Varšuvoje (ten pat: 70). (Kol kas trūksta tyrimų, kurie padėtų identifikuoti originalų lenkiakalbį elementorių, tapusį Akelaičio pradžiamokslio pagrindu.) Taip pat buvo išleistas Juozapo Chodzko originalios didaktinės apsakos Akelaičio lietuviškas perdirbinys – *Kvestorius po Lietuvą važinėdamas žmonis bemokinąsis* (toliau – *Kvestorius*). Be to, jis išvertė proza į lenkų kalbą Kristijono Donelaičio *Metų laikus*, į lenkų kalbą vertė Homerą, Herodotą. Akelaitis dalyvavo 1863 m. sukilime, po jo numalšinimo emigravo į Paryžių, čia įkūrė draugiją „Želmuo“. Mirė staiga 1887 metais. Palaidotas Paryžiuje; nuo 1906 m., nesumokėjęs nuomos, jo kapas panaikintas.
- 5 Aiškindamasi džiaugsmo sampratą Akelaičio elementoriuje, paliksiu nuošalyje krikščioniškosios teologijos dalykus, paminėdama tik formuluojamus bendruosius krikščioniško gyvenimo principus, svarbius pristatomi temai.

kasdieniame gyvenime pavyzdys; tai tarsi dvasinės žmogaus gyvenimo plotmės perrašymas, peraiškinimas praktiniais patarimais. Tad šį pradžiamokslį galima suvokti ir kaip pastangos suartinti, susieti abi krikščionio ūkininko gyvenimo sritis realizaciją.

Akelaičio *Lamentoriuje* žodis *džiaugsmas* paminėtas du kartus katekizmo dalyje įdėtose dviejose maldose, pavadintose „Małda“ ir „Atsidavimas Panaj Marijaj“⁶. Jos nebuvo griežtai standartizuotos kaip Bažnyčios kanonizuotos pagrindinės maldos, tokios kaip „Apaštalų tikėjimo išpažinimas“ ar „Tėve mūsų“, o priklausė maldų, skirtų pridėtinėms pamaldoms, grupei. Dėl to spėtina, kad čia galėjo pasirodyti išraiškos formos, labiau atitinkančios konkretaus laikotarpio žmonių santykį su Dievu, jų pasaulėžiūrą⁷. Tai, kad džiaugsmas minimas maldų tekstuose, liudytų, kad šis emocinis išgyvenimas patenka į krikščioniška doktrina grįstą ir Bažnyčios aprobuotą siektiną arba idealų žmogaus gyvenimo vaizdinį.

Dabar atidžiau pasižiūrėsime į pirmą džiaugsmo išgyvenimo paminėjimą „Małdoje“:

Wisagalis o amžinasis Pone Diewe musu, tejkis mums tarnams duotie, idant amžinai isz duszios ir isz kuno swejkatos, *wisados džiaugtumemesi*; ir per paszlowintos Panos Marijos uztarimą, nuog wisokiu sopulu butume iszgelbeti, o ant gero gyvenimo ing amžiną ir pałajmintą linksmybę butume westi (Akelaitis 1860a: 26; išskirta mano – R. B.).

Šioje maldoje prašoma Dievo leisti visados džiaugtis dvasios ir kūno sveikata, o tai reiškia būti apsaugotiems nuo visokių sopulių ir gyvenant gerą gyvenimą pasiekti amžinas linksmybes. Priešingas džiaugsmui patyrimas yra *sopuliai*, kurie gali reikšti tiek kūno skausmus, tiek išgyvenamus sielvartus ar susirūpinimą.

Kūno sveikata, jėgų turėjimas yra svarbus Dievo malonės įrodymas, liudijantis atkurtą santykį su Dievu. Šį spėjimą patvirtintų pirmosios nuodėmės padarinių nusakymas katekizme:

K. Kokia korone puole ant ju už tą nusidejimą?

A. Stojosi silpnais ant kuno; pradejo sirgtie ir mirtie; tapo nieko nemokansiajs, nusidejeliajs ir pekłos wergajs (Akelaitis 1960a: 31).

Pasikeitusi žmogaus būklė, sulaužius Dievo įsakymą, įvardijama kaip kūno silpnumas (ligos ir mirtis), nemokėjimas (turėto žinojimo, kuris galėjo būti ir

6 Kiek leidžia spręsti pradinis susipažinimas su kitais panašiu metu pasirodžiusiais lietuviškais elementoriais, dalimi XIX a. lietuviškos didaktinės literatūros, reta paties žodžio *džiaugsmas* vartoseną labiau tipiška nei išskirtinė.

7 Pabrėžtina, kad šis elementorius buvo gavęs dvigubą aprobaciją: bernardinų ordinui priklausiusio kunigo Kamilio Hrinevičiaus (*Kamil Hryniewicz*) ir Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio (vyskupavusio 1856–1863 m.).

praktinis, praradimas) ir amžina prapultis. Dievo malonė, duodanti žmogui sveikatos ir jėgų, iš dalies panaikina pirmą, su kūnu susijusį, nuodėmės įspaudą. Bažnyčios mokymo ir bendruomeninių papročių elementoriuje perdavimas siekia išvesti žmogų iš „nemokėjimo“ būsenos. O paties žmogaus valioje tuo pasinaudoti ir išvengti „peklos“. Kaip matome, jau pirmas žodžio *džiaugsmas* paminėjimas susiejamas su viltimi ar net galimybe gyventi gerą gyvenimą, išvengiant kūno ir dvasios kančių, ir pasiekti išganymą.

Antrą kartą *džiaugsmas* minimas maldoje „Atsidavimas Panaj Marijaj“. Kad būtų lengviau suprasti visą prasminį lauką, kuriame skleidžiasi šio žodžio reikšmė, pacituosiu visą maldą:

O Ponia mano, Szwencziausia Marija, asz savę pati Tawo małonej ir neissakytaj miłaszirdyстей szendieną ir kozną dieną ir wałandoja smerties mano Tau paduodu duszią ir kuną mano, wisą wilti ir džiaugsmą mano, wisus suspaudimus ir priepuolus mano, gyvenimą ir pabajgą jo Tau in rankas atiduodu, idant per Tawo Swentą užtarimą ir per nuopełnus Tawo, wisi darbai ir dalykaj mano butu suredyti ir sutajkinti pagal Tawo Swentą ir Sunaus Tawo norą. Amen (ten pat: 27).

Maldoje yra aiškios priešstatos: dvasia ir kūnas; gyvenimas ir jo pabaiga – mirtis; viltis ir džiaugsmas; suspaudimai ir priepuoliai. Džiaugsmą rašantysis priskyrė šiaupiniam, kūniškam, mirtingam žmogaus gyvenimui. Šio gyvenimo darbai, atliekami pagal aukštesniąją tvarką, Mergelės Marijos šventą valią, Jos Sūnaus, Jėzaus Kristaus, norą, veda į amžiną gyvenimą, nusakomą kaip „palaiminta linksmybė“. Galima numanyti, kad siekiamos amžinos linksmybės nuo šiaupinio džiaugsmo skiriasi tuo, kad jos nesibaigia.

Svarbu pabrėžti, kad elementoriuje beveik nerasime prapulties, skausmo, kančios motyvų. Čia esanti pasaulio ir žmogaus samprata remiasi tikėjimu, kad žmogus gali teisėtai tikėtis džiaugsmo šiame pasaulyje, jei tik išmoks ar perims taisykles ir gebės pagal jas tvarkyti gyvenimą. Pradžiamokslyje, tiesa, kalbama ne apie visas žmogaus veiklas, bet tik apie ūkininkavimą. Kaip minėta, trečioje dalyje išdėstomos tinkamo ūkininkavimo tiesos. Mėginsiu įrodyti, kad ūkininkavimas, arba „gaspadoriavimas“, yra suvokiamas kaip šiaupinį džiaugsmą garantuojanti ir nesibaigiančių linksmybių link vedanti veikla, didinanti Dievo garbę ir atnešanti naudą žmogui. „Gaspadorius“ šioje mąstymo sistemoje iškyla kaip apibendrintas žmogaus idealas⁸.

8 Į paprastus kaimo žmones Akelaitis žvelgė kaip į grynuolius, kurių nėra paveikusi „dirbtinė civilizacija“, o jų gyvenimą matė kaip kupiną poezijos. Numanu, kad ir jo rašytą elementoriaus ūkiškąją dalį bus persmelkęs idealizuotas lietuvių valstiečio vaizdinys, taip pat greičiausiai ūkininkavimo kaip vedančios į išganymą veiklos sampratą bus paveikusias fiziokratų idėjos, kurios žemę, žemdirbystę laikė žmonijos egzistencijos pamatu (Vanagas 1982: 6). Pats Akelaitis laiške Adomui H. Kirkorui rašė: „Nutylėkite mano pavardę! Mano gyvenimas tegu praeina taip tyliai,

Tad toliau pristatomas teisingai gyvenančio ūkininko vaizdinys suvoktinas kaip anuo-
metės žmogaus sampratos dalis.

Akelaičio pasirinkta tokia pat kaip katekizmo – klausimo ir atsakymo – forma išdėstyti su šiaapusiniu gyvenimu susijusią išmintį paremta tikėjimu, kad pagal senolių išmintį ir pagal Dievo mokymą vedamas ūkis prisideda prie Dievo garbės. Trečioji elementoriaus dalis pateikia nurodymus, kaip kasdienis žmogaus gyvenimas turėtų būti tvarkomas. Taisyklės, tiek religinės tiesos, tiek ūkininkavimo išmintis, subjektui iškyla kaip išorinė tvarka, o įgyjamas žinojimas padeda veikiančiajam prie jų prisitaikyti arba į jas pataikyti. Gali būti, kad tvarkos „išoriškumo“ išpūdį sukelia tai, kad ji išdėstyta kaip mokslas. Ūkininkavimo išminties reikia išmokti, o elementorius siekia ją perduoti.

Kad ūkininkavimas, arba, Akelaičio žodžiais tariant, „gaspadoriavimas“, yra nesibaigiančių linksmybių link vedanti veikla, didinanti Dievo garbę ir atnešanti žmogui naudą, patvirtintų to paties autoriaus kitas didaktinės prozos veikalas *Kvestorius*. Čia pasakojama apie Jonuką, turintį ypatingų gabumų mokslams. Jo tėvai baiminasi, kas bus iš jų vaiko, kuris per vieną žiemą išmoko skaityti, o toliau lavinasi pats ganydamas bandą, nes jie negali jo leisti į didesnius mokslus. Didžiausia tėvo baimė, kad sūnus, neturėdamas galimybės tapti kunigu, taps ponu. Numanu, kad šioje perspektyvoje gyvenimas dėl Dievo garbės yra arba kunigo, arba doro „gaspadoriaus“, o poniškas gyvenimas veda tiesiai į prapultį⁹.

Išmintis apie ūkininkavimą paremta dviem autoritetais: Dievo ir senosios kartos. Pastarasis yra susiformavęs kaip „senųjų sutarimas“. Sakoma: „Kad darytu jauniejai, Kaip sutare seniejai“ (ten pat: 44). Tradicija, arba žinojimas, kaip veikti, nebeperinama kartojant ar, kaip Giedrė Šmitienė yra rašiusi, atsistojus į kito vietą. Senieji sutaria, koks geras „gaspadorius“ turi būti, ir tik toks sutarimu patvirtintas mokymas turi autoritetą ir gali būti kartojamas. Ši išmintis, patekusi į vadovėlių, imituoja mokslinį žinojimą apie pasaulį arba bent jau pradeda judėti jo link. Pats noras mokytis iškeliamas kaip galintis Dievo palaiminimo sulaukti veiksmas. Bet laiminamas ne kiekvienas mokslas, o tik tas, kuris pradžių gauna iš Dievo ir veda į išganyką, t. y. Dievo link. Sakoma, kad darbas apie lauką yra meilus Dievui. Teigiamas ūkininko veiklos vertinimas įtvirtinamas pabrėžiant ir Aukščiausiojo autoriteto, galutinio žmogaus veiklos vertintojo, palankų požiūrį į ūkininkaujantį žmogų. Čia išdėstyta „senolių sutarimu“ pagrįstą mokslą galima suvokti kaip tą, kuris kyla iš Dievo ir veda jo link. Tačiau elementoriuje įgyjamas žinojimas nuo mokslinio skiriasi tuo, kad čia nėra palikta vietos

.....
bet darbščiai, kaip ano artojaus, iš kurio trobos esu kilęs“ (Janulaitis 1969: 20). Valstietiško gyvenimo būdo idealizaciją liudytų, kad net ir išsimokslinusio asmens gyvenimo pavyzdžiu išlieka tylus ir darbštus anonimiškas „artojo“ gyvenimas.

9 Kritikai tokią poziciją laikė „konservuojančia“, nes neva jos tikslas buvo išlaikyti valstietiją savo luomo rėmuose, ugdyti juos tik kaip stropius valdinius (Vanagas 1982: 6–7).

abejonei. Kaip žinoma, kad Dievas yra Trijose „asabose“, taip reikia žinoti, kada sėti rugius. Variantų šiai vienintelei perduodamai tiesai nėra.

Elementoriaus struktūra rodytų siekį įtvirtinti simetriją tarp religinės praktikos ir ūkininkavimo veiklos. Tad šiame tekste kasdienis tvarkingas ūkio vedimas rodosi tokia pati religinė praktika, kaip bažnyčios lankymas, sakramentų laikymasis. Kadangi pagal tikėjimo tiesas gyvenantis katalikas turi būti tvarkingas, išmintingai ūkininkaujantis žmogus, todėl žinoti, kada sėti rugius, kaip šerti gyvulius ir kaip tvarkytis su mėšlu, yra taip pat svarbu, kaip žinoti visus Dievo įsakymus. Egzistuoja tiesioginė sąsaja tarp dviejų šiapus veikiančio žmogaus tikslų – įgyti didesnės naudos ir Dievo garbės didinimo. Pirmas ūkininkų katekizmo klausimas ir atsakymas tai puikiai atskleidžia:

K. Kas taj yra gaspadoriawimas?

A. Yra taj izmintingas apsiejimas su lauku ir gywuliajs, idant kiekvienas darbas butu Diewuj ant garbes o žmoguj ant naudos (ten pat).

Nauda žmogui pasiekama tuo pačiu darbu kaip ir nešama vis didesnė garbė Dievui. Iš šios sąsajos arba darbu siekiamo dvigubo tikslo galima išvesti dvi gyvenimo tiesas, pastiprinus vieną ar kitą jos sandą. Pirmoji išvestinė taisyklė – tik į Dievą nukreipti darbai gali būti naudingi žmogui, antroji – tik naudingi žmogui darbai didina Dievo garbę. Kaip matyti, pirmos taisyklės centre – Dievas, antros – žmogus. Greičiausiai anuomečio žmogaus veikimą ir savijautą pasaulyje labiau atitiktų pirmoji (teocentrinė), tačiau visai šalia ir antropocentrinis požiūris į žmogaus gyvenimą ir jo prasmę. Bet Akelaičio ūkininko „katekizme“ nėra „tik“, yra simetrija arba koreliacija tarp abiejų žmogaus gyvenimo tikslų, tad tiek Dievo garbė, tiek žmogaus nauda yra vienodai reikšmingos.

Ūkiškoje elementoriaus dalyje dėstomos tiesos taip pat pabrėžia, kad „darbas apie laukus“ turi būti nenutrūkstamas. Verta atkreipti dėmesį, kad maldoje „Atsidavimas Panaj Marijaj“ nelaimės, tai, kas yra priešinga šio pasaulio džiaugsmui, įvardijamos kaip suspaudimas ir priepuoliai. Pagal pirmiau minėtą perskyrą suspaudimai priklausytų dvasios sričiai ir reikštų dvasios išbandymus, dvasinius sunkumus. Žodis *suspaudimas* greičiausiai ateina iš Biblijos žodyno ir nurodo visą žmonių ar tam tikras jos kartas ar laikus ištinkančias negandas (tai gali būti visuotinės baimės, nelaisvės, ilgai trunkančių įvairių stichinių nelaimių laikai), sukeltas Dievo rūstybės¹⁰. O štai *priepuoliai* nurodo žmogaus veiklos pertrūkius, tolydumo, pasikartojimų suardymą – visa, kas įvyksta neplanuotai ir netikėtai¹¹. Todėl

10 „Ir ant žemės bus suspaudimas žmonių dėl nusiminimo (BPI14)“; „Anose nes dienose toks bus suspaudimas, kokiamui lygaus nebuvo (Ch¹Mr 13,190)“ (LKŽ XIII: 343).

11 Dabar jau visiškai nusistovėjusi *priepuolio* kaip ūmios ligos reikšmė; šis žodis gali būti vartojamas ir nusakant protarpiais pasireiškiantį psichinį pakrikimą. *Lietuvių kalbos žodynas* nurodo reikšmę

ūkininkaujantis žmogus turi dirbti be pertrūkių, „darbuose nenustotie“, kad neat-sirastų progų ar galimybės priepuoliams, suardantiems kasdienę rutiną, garantuo-jančią šiapusinį džiaugsmą:

K. Ką turi darytie geras ūkinikas ir geras tarnas?

A. Dievuj garbę duotie, žmonis szenawotie, *darbuose nenustotie*. Kajp taj yr sakoma:

Sergekis tinginiawimo,

Ir nelabo slinkiwimo,

O užvis Dievo rustybes,

Jajgi sau troszki gerybes¹² (ten pat: 44–45; išskirta mano – R. B.).

Darbuose nustoti reiškia liautis dirbus, nebetęsti, sustoti. Sustojimas, pertrūkis ūkio darbuose suvokiamas kaip grėsmė šiapusiniam džiaugsmui, nes visi darbai turi savo laiką, jie yra atliekami pagal tam tikrą seką, eiliškumą. Gero ūkininko pareiga namuose palaikyti *davadą*, o tai reiškia žiūrėti, kad „wiskas butu padeta ant sawo wietos, o darbas neužkludytu darbo“ (ten pat: 54). Tinginystė, slinkavimas (per lėtas veikimas) yra pavojingi tuo, kad sugriauna darbų seką, jie praranda jiems pa-skirtą vietą, užkliudo vienas kitą. O tai užkerta kelią pasiekti trokštamą „gėrybę“. Labiausiai tikėtina, kad aptariamame žmogaus naudos kontekste kalbama apie labai konkrečių žemiškų gėrybių troškimą.

Naudos siekiantis ir Dievui garbę didinantis ūkininkas elementoriuje yra įtrauktas į bendruomenę. Priesakas geram ūkininkui – žmones „šėnavoti“. *Šėnavojimą* galima suprasti kaip artimo meilę, kuri pasireiškia kaip rūpestis, globa, saugojimas ar net tausojimas. Tad čia kalbama apie meilę kaip rūpestį ar net kito priežiūrą, saugojimą:

K. Geras gaspadorius ar tiktaj patsaj dėl sawęs dirba?

A. Nej wienas žmogus nedarba tiktaj dėl sawęs; isz kožno darbo turi butie nauda ir artimuj. Tajgi ir Lietuwys sedamas jawus persizęgoja ir sako: *Diewe duok dali ant wisu žmoniu, ant paukszteliu ir wabaleliu, ant pawargeliu, ant Prusu ir Žydu* [ten pat: 45; išskirta tekste – R. B.].

Žmogaus veikla, gerovės sau siekis netraktuojamas kaip individualus, nuo bendruomenės ir netgi viso supančio pasaulio atsietas veiksmas. Imperatyvas yra – kad k i e k v i e n a s darbas būtų naudingas ir artimui. Į artimųjų ratą įrašomi ir paukščiai, vabalėliai, ir net katalikiškos bendruomenės svetimaisiais laikyti žydai. Iš dir-

.....
ir „nelauktas įvykis, atsitikimas“, pavyzdžiui: „Uodegai nutrūkus, vilkas, nubėgęs prie kitų vilkų, apsakė savo prypuolį (PP57)“ (LKŽ X: 670).

12 *Gėrybė* gali turėti labai konkrečią reikšmę, kaip „turtai, lobis“, arba abstraktesnę – „gerumas, malonumas“, dažniausiai nurodančią žmogaus ypatybę. Ir, žinoma, jau aiškiai vertybiškai konotuotą, kaip „dorybė“ (LKŽ III: 253).

bančio žmogaus akiračio niekada nedingsta *kiti*, jie yra jo pasiektos naudos bendratūričiai. Nepaisant gyvenimo nuolatiniame santykiyje su *kitais*, pačiam dirbančiajam tikėtis pagalbos laikoma nederamu dalyku:

K. Ar pritinka gaspadoriuj lauktie swetimos pagełbos?

A. Taj jau isztikro toksaj netikęs gaspadorius, kuris nemoka sau rodos duotie. Kas iz Diewo małones turi szmotą łauko ir drutas rankas, tam priguli mislitie, kad pats ką turetū walgytie ir da kitiems duotie (ten pat: 53).

Šiame elementoriuje dėstoma savita davimo ir ėmimo „ekonomika“. Žmogus, iš Dievo malonės turintis žemės, sveikatos, turi stengtis pats „sau rodą duoti“. Džiaugsmo kontekste labai svarbi galima sąsaja tarp daiktavardžio *roda* ir būdvardžio *rodas*. Pastarasis turi ir džiaugsmo, linksmumo, smagumo reikšmes¹³. Savimi gebantis pasirūpinti ūkininkas pats atsako už savo šiapusinio gyvenimo džiaugsmą ir, negana to, tuo džiaugsmu dalijasi su kitais. Tikėtis pagalbos nėra gero ūkininko požymis, bet darbo vaisiais dalytis (kaip dovanomis?) yra privaloma.

Knyga baigiama malda, kuria susumuojamas visas čia išdėstytas mokymas:

Diewe Wisogalins! Diewe Małoningiausias! sutejk dwasę Tawo Małonies wisiems, kurie skajtys tas ukininku tiesas, idant kiekwieną žodi prijemian in sawo szirdis, užlajkytu ir iszpildytu. Duok, Tewe dangiszkkasis, kad musu žmonys nenustotu dirbtie, doriaj elgtiesi ir mokytiesi, nesgi tikras darbas, dorybe ir mokslas duoda ant žemes palaimą ir amžiną dangują gywenimą (ten pat: 56).

Meldžiama, kad ūkininkavimo tiesos, sugulusios į skaitančiųjų širdis taip, kaip sugula tikėjimo tiesos, taptų išpildytos, t. y. pagal jas būtų veikiama. Darbas, dorybė ir mokslas duoda palaimą „ant žemės“ ir veda amžinojo gyvenimo link. Matome, kad šiame elementoriuje džiaugsmo supratimas labai priartėja prie *palaimos* reikšmės. *Palaimą* žodynas apibrėžia kaip garbę, šlovę, didelį džiaugsmą, didžiulį gėrį (LKŽ IX: 233–234). Taigi elementoriuje išdėstytos ūkininkavimo tiesos veda link didelio šio gyvenimo džiaugsmo, kuris galimas per Dievo palaimintą, nenutrūkstamą, išmintingą veikimą. Tas džiaugsmas išgyvenamas nuolatiniėje Dievo akivaizdoje ir kartu su kitais žmonėmis.

XIX a. vidurio elementoriuose iškyla savitos jausminės priešpriešos. Akelaičio elementoriuje galima atpažinti dviejų lygmenų priešpriešas šiapusiniam gyvenimo džiaugsmui. Vienas jų randame paminėtas maldose – tai sopuliai, suspaudimas ir priepuoliai. Šių išgyvenimų plotmė – žmogaus ir Dievo santykiai. Tačiau kasdienio

13 *Rodas* pirmoji reikšmė – „linksmas, smagus“: „Ji ... dirb roda savo rankomis (VlnE159)“; „Rodas, rodas mūsų gaspadorius, rugelius nupjovęs LTR(Tvr)“; „Rodžiau gauti, nei negauti (J)“, „Kur anas nebus rodas, tokį arklį pirkęs?! (Dgl)“ (LKŽ XI: 779–780).

gyvenimo sferoje, kai kalbama apie socialinius ryšius grupėje (kaimo bendruomenėje), džiaugsmui priešinga yra žmonių pajuoka ir paniekimas. Konkretus blogai besielgiančio ūkininko pavyzdys tekste yra girtuoklis:

K. Ką pikto daro girtybe?

A. Ant namu užveda užrustinimą Dievo ir bedą; girtuoklus tarp žmonių asti iszjuoktas ir paniekintas, o po smercziaj apturi koroną Dievo (Akelaitis 1860a: 52).

Nuo girtuokliavimo, t. y. blogo elgesio, kuris kenkia ne tik pačiam žmogui, bet ir jo artimiesiems, mėginama atgrasyti remiantis dviem autoritetais – Dievo ir bendruomenės (taigi tokiu pat būdu, kaip ir vesti į deramą krikščioniui ūkininkui gyvenimą). Dievo rūstybė paliečia geriančio žmogaus namus, o pats girtuoklis atstumiamas bendruomenės. Čia matome, kad egzistuoja analogija tarp žmogaus ir Dievo bei individo ir kolektyvo santykių. Spėtina, kad kolektyvinė pajuoka gali sukelti gėdos jausmą, tačiau tiesiogiai ji neminama. „Sarmatą“ randame paminėtą Kajetono Aleknavičiaus elementoriuje: senelis Kirpus, svarbiausias šio vadovėlio veikėjas, ne tik aiškina mokslo reikalingumą, pataria, kaip organizuoti kaime mokymą, bet ir patikrina būsimą mokytoją ir vėliau egzaminuoja per žiemą jo mokytus vaikus. Per parodomąjį „egzaminą“ išdėstomas katekizmo turinys. Vaikai giriami už pasiektą išsimokslinimą ir sugretinami su blogais vaikais, kurie, paklausti svarbiausių katekizmo tiesų, negalėjo atsakyti nė į vieną klausimą. Senelis Kirpus sako, kad šie mokyti (mokantys skaityti ir žinantys Dievo įsakymus) vaikai nepadarys tėvams gėdos: „už waykus mės tiêway niebûsim sarmôtoĩ“ (Aleknavičius 1858: 51).

Kitame Akelaičio prozos kūrinyje, *Kvestoriuje*, randame kiek kitokią džiaugsmo sampratą. Ją galėtume laikyti papildančia ką tik aptartąją. Šioje apysakoje džiaugsmas pasirodo kaip tvarkingą, todėl gražų pasaulį matančio išgyvenimas. Anksčiau minėtas gabus mokslams ūkininko sūnus Jonas, namie išmokęs skaityti, toliau ketverius metus lavinosi pas kunigą. Ir štai, baigęs mokslus ir aplankęs tėvus, Jonas nusprendžia keliauti į Vilnių. Tik palikęs namus, jis pamato laukuose dirbančius valstiečius:

Gražus buvo oras, saulele dienojo, wejalis kada nekad pustere auszidamas gedrą. Paukszteliaj pagiriajs cziuilbinejo, piemeneliaj kajmenes ganydami birbinemis birbe arba triubomis triubawo. O ten ant łąuko žmoneliaj rugelius wale. Mergeles ir wajkynaj kraudami pedus in wezimą dajnas dajnowo, net łąukaj skambejo. Ir džiaugte džiaugesi Jonas žiuredamas in tą gražų pasauli, o jej ussimane walgytie, taj užejęs kur in kajmą perskajte ewangeliją ir gawo duonos kasni arba kelis szaukstus wiralo (Akelaitis 1860b: 13–14).

Į Vilnių keliaujantis Jonas, galima teigti, mokslų yra išvestas iš „natūralaus“ ūkininkų pasaulio, kur džiaugsmas sukuriamas veikiant, laikantis išmintingų senelių taisyklių.

Elementoriuje esantis džiaugsmas yra veikiančio žmogaus išgyvenimas. O štai *Kvestoriuje* Jonas stebi veikiančiuosius iš šalies: mato gražų ankstyvą rytą, girdi pagiriais čiulbančius paukščius, birbiančius ir triūbuojančius piemenis, rugius kertančius merginas ir vaikus dainuojančius taip, kad skamba laukai. Visas šis vardijantis pasaulio aprašymas pasiekia kulminaciją, kai sakoma, kad Jono širdis džiaugte džiaugėsi šiuo gražiu pasauliu. Galima manyti, kad pas kunigą ketverius metus mokslus ejęs jaunuolis yra perėmęs ne tik tą išmintį, kuri išdėstyta elementoriuje, bet įgijęs ir daugiau kvalifikacijų. Nors jis oficialiai ir nėra kunigas, bet turimu žinojimu yra arčiau jo nei paprastų kaimo žmonių. Jis gali atsitraukti ir matomą, girdimą pasaulį pamatyti kaip gražią visumą, išvelgti joje esančią tvarką, kuri šį grožį ir sukuria. Kaip graži visuma patiriamas pasaulis stebintiam sukelia džiaugsmą. Pažymėtina, kad šis keliaujantis personažas užima ir vertinančiojo poziciją. Pasaulio grožį kuria tiek gamtos padarai paukščiai, tiek žmonės. Bet ne bet kokie žmonės, o dirbantys ūkio darbus – kertantys rugius. Pamatytame gražiam pasaulyje egzistuoja simetrija tarp gamtos ir kultūros, tarp dirbančių merginų ir vaikinių, tarp vaikų ir suaugusiųjų. Nė viena įvardytų sandų dalis nėra aukščiau, visi šiame paveiksle turi savo dalį. Įdomu, kad visi veikiantieji skleidžia garsą – paukščiai čiulba, piemenys pučia birbynes arba dūduoja, o rugius kertantis jaunimas dainuoja. Tad grožį kuria ir vaizdas, ir garsas. Garsas gali būti ir patiriamo džiaugsmo dirbant išraiška arba dar vienas būdas šalia darbo kurti kasdienį džiaugsmą. Pabrėžtina, kad Jonui, nors ir nedirbančiam, priklauso gražiu, džiaugsmingu darbu sukuriama naudos dalis. Sakoma, jei jis užsimanydavo valgyti, galėdavo užėiti į bet kuriuos namus, paskaityti Evangeliją ir gauti duonos. Elementoriuje sukurtas pasaulio vaizdas ir jo džiaugsmo samprata papildoma *Kvestoriuje* įrašyto šiek tiek kitokio džiaugsmo išgyvenimo: ne tik veikiantieji, atliekantieji ūkio darbus dalyvauja džiaugsmo, bet ir pasaulį stebintis, dirbančiųjų evangelizacija besirūpinantis, užtat bendru gėriu besidalijantis mokytas jaunuolis.

NUO KVAILO VAIKŲ IKI PROTINGO TĖVŲ DŽIAUGSMO:

EGLĖS MALINAUSKAITĖS-ŠLIŪPIENĖS IR JONO ŠLIŪPO *ABĖCĖLA*

Antras aptariamas pradžiamokslis yra kolektyvinio darbo rezultatas. Jį rašė Liudvika Malinauskaitė¹⁴, būsima Šliūpienė, ir Jonas Šliūpas¹⁵. Prieš pasitraukdamas

14 L. Malinauskaitė, gimusi 1864 m. bajorų šeimoje, anksti neteko tėvų. Ji buvo vyriausia, turėjo dar tris seseris ir du brolius (Daugirdaitė-Sruogienė 1985: 19–22). Greičiausiai Šliūpo dėka ji tapo susipratusia lietuve, rašė lietuviškai eilėraščius, yra išlikusi viena jos pjesė. Šliūpui pasitraukus į Ameriką, netrukus ir Liudvika nuvyko pas jį. Šliūpo teigimu, būsima žmona atsisakė civilinės santuokos, todėl jie susituokė vokiečių kapucinų bažnyčioje. Kad prisidėtų prie šeimos išlaikymo, ji dirbo kaklaraiščių fabrike. Mirė jau grįžusi į Lietuvą 1928 metais.

15 J. Šliūpas gimė laisvųjų valstiečių šeimoje 1861 metais. Visi trys sūnūs buvo leidžiami į mokslus. Šliūpas sakėsi pats išmokęs skaityti. Iš atsiminimų matyti, kad skaityti mokėjusi ir motina, pati mokiusi vaikus rašto (Būtėnas 2004: 14). Jonas septynerius metus mokėsi Mintaujos gimnazijoje,

į Ameriką, Šliūpas keletą savaičių slapstėsi Mintaujoje, gyvendamas Malinauskų šeimoje; tuo metu ir buvo parašyta *Abécéla*. Rankraštis išsiųstas į Tilžę Jurgiui Mikšui, pradžiamokslis pasirodė 1885 m. penkių tūkstančių egzempliorių tiražu. Elementorius turėjo išeiti be katekizmo dalies, ją esą pridėjo Jono brolis Rokas. Atsiminimuose Šliūpas šiai knygai teskiria kelis sakinius, ne daugiau reikšmės jai teikia ir Šliūpo bei Malinauskaitės–Šliūpienės biografai (Daugirdaitė–Sruogienė 1985: 28; Jakštas 1996: 64; Būtėnas 2004: 73)¹⁶. Panašu, kad šis bendras darbas buvo prieangiu į Šliūpų šeiminių gyvenimą. Greičiausiai Šliūpą džiugino būsimos žmonos kūrybinės aspiracijos, tad bendrai besidarbuojantys „valni ir lygūs“ ikūnijo jo idėją apie luomų ir lyčių lygybę¹⁷. Kaip rodo Šliūpo atsiminimai, dalis *Abécéloje* įdėtų pasakojimų turi biografinį pamatą.

Šliūpų elementoriaus pradžioje įdėta abécėlė, skiemenavimo pratimai ir skaičiavimo pradžiamokslis (tam skirta devyni puslapiai), paskui eina poelementorinė dalis, kurią sudaro meniniai pasakojimai, pavadinta „Apsakai“ (iš viso dešimt puslapių), ir gamtamoksliai straipsneliai (skyrius vadinasi „Isz gamtos“ ir užima dvidešimt keturis puslapius). Pačioje pabaigoje įdėta katekizmo dalis, pavadinta „Priedu“ (jai skirti tik septyni puslapiai). Gamtamokslio pasaulio ir žmogaus pažinimo įgaunamą vis didesnę reikšmę rodo elementoriuje jam skirtos dalies dydis.

Pirmasis meninis tekstas pradėdamas pasakojimu–parabole apie į namus parsineštą laukinę obelį ir čia randame kelis kartus pavartotą sąvoką *džiaugsmas*:

Tėvas mažo Joniuko buvo daržininku. Vieną pavasario rytą tėvas paėmė sunų į miszką; Joniukas dideliai tūmi džiaugėsi (Malinauskaitė, Šliūpas 1886: 18).

Vaikas džiaugiasi, kai tėvas nusprendžia pasiimti jį kartu. Toks sprendimas gali reikšti sūnaus pripažinimą kaip pakankamai suaugusio, galinčio prisidėti prie tėvo darbų. Vaikui turėjo būti malonu leisti laiką drauge su tėvu, džiaugsmą gali kelti ir

.....

vėliau išvyko studijuoti į Maskvą. Čia jis susipažino su tuo metu aktyviais studentais lietuviais. Vėliau Šliūpas tęsė mokslus Petrapilio universitete, Gamtos fakultete; už dalyvavimą riaušėse kurį laiką kalintas, vėliau išsiųstas namo. Būdamas Ženevoje, sulaukė Martyno Jankaus kvietimo prisidėti prie neseniai pradėjusios eiti *Aušros*. Sutikus ir atvykus į Bitėnus, Šliūpui teko ne tik redaguoti *Aušrą*, bet ir padėti M. Jankui vesti ūkį. Jis pakeitė Jono Basanavičiaus nubrėžtą šio laikraščio kryptį – nuo gana konservatyvios romantinės į pozityvistinę ar net socialistinę, vis daugiau dėmesio skirdamas ūkio klausimams. Teigiama, kad jis beveik visą laikraštį užpildydavo savo medžiaga.

16 Šį pradžiamokslį jau kaip modernų pasaulietinio turinio elementorių mini Vytautas Merkys. Visai naujovišku, kuriame nėra katekizmo dalies, todėl itin pažangiu anuomečiame kontekste laikomas Antano Kriščiukaičio–Aišbės *Naujasis elementorius*, išėjęs 1895 metais. Abu elementoriai pasiekė ir slaptąsias mokyklas (Merkys 1994: 311–312).

17 Laiške iš Amerikos būsimai žmonai J. Šliūpas taip apibūdina juos siejančius jausmus: „Mudu riša meilė, ir labai labai skaisti meilė, priegtam esame valni ir lygūs!“ (cit. pagal Būtėnas 2004: 93)

tėvo parodytas dėmesys. Pats ėjimas į mišką taip pat gali džiuginti, nes lietuviškuose elementoriuose santykis su kultivuota ir nekultivuota gamta dažniausiai paženklin-tas teigiamų emocijų (prie to sustosime vėliau).

Toliau pasakojama, kad jie parsineša iš miško obelį, tėvas moka paskiepyti lau-kinį medelį (sakoma, kad jis buvo „daržininkas“, greičiausiai mokėsis sodininka-vimo), vėliau rūpestingai jį paruošia žiemai. Pavasarį vaikščiodami po sodą abu džiaugiasi gražia diena:

Ir vėl grįžo pavasaris, medžei apsidengė lapais, obelės žydėti pradėjo. Tėvas su sunumi vaikszcziujo sodne ir džiaugėsi gražia pavasario diena (ten pat).

Šiuokart džiaugsmas išgyvenamas kartu. Toje džiugioje atmosferoje vaikas prisime-na prieš metus iš miško parsineštą obelėlę: numanu, kad ta pati nuotaika, žydinčių obelių vaizdas sužadina prisiminimą. Tėvas parodo sūnui žiedais apsipylusią obelį ir paaiškina, kad čia ta pati iš miško parnešta laukinė obelis.

Pasakojimo kulminacija pasiekama rudenį, kai tėvas su sunumi vėl kartu vaikš-to po sodą, randa obuoliais apkibusį sukultūrintą medelį ir sūnus ragauja jo vaisių. Vaikas giria obuolio saldumą ir sako, kad šie obuoliai kitokie nei nuo laukinės obels. Tada tėvas ištaria pamokymą:

Sunau, kiekvienas žmogus be mokslo ir pažinties Dievo yra toks kaip laukinė obelėlė. Išskeltas iš miszko tamsybės į šviesą ir mokinamas palieka kaip ta obelėlė sziąndien – geras ir naudingas, už tai reikia iš visu pajėgu mokintiesi, kad atneszti naudą sav ir artimui (ten pat: 19).

Beveik alegoriniame vaizdelyje ryški paralelė su bibliiniu pasakojimu apie Rojaus sodą, kuriame buvo nuskintas pirmąją nuodėmę atnešęs vaisius. Tik čia pasakojimas atvirkščias – Jonuko ragaujamas saldus sukultūrintos obels vaisius įgyja simbolinę per mokslą pasiekiamo gėrio reikšmę. Šliūpų tekste išsakomas maksimalus pasiti-kėjimas mokslu, kaip sukultūrinančiu žmogų, prisidedančiu prie Rojaus žemėje sukūrimo. Be mokslo ir Dievo pažinimo, sakoma, žmogus taip ir neišeina iš miško glūdumos į šviesą. Nors žmogaus kultūrėjimo, virtimo tikru žmogumi programoje Dievo pažinimas minimas greta mokslo, tačiau mokslas neturi tikslo, kaip Akelaičio elementoriuje, didinti Dievo garbės. Jo tikslas nešti naudą sau ir artimui. Gyvenimo tikslai ribojasi šiapusybe, jie sekularizuojami.

Aptariamame elementoriuje naujo gyvenimo programa arba būdas pasiekti džiaugsmą išties dėliojama ant seno karkaso, nors esminės pasaulėžiūrinės nuosta-tos jau yra pasikeitusios. Jas ir mėginsiu praskleisti. *Džiaugsmo* sąvoka pasirodo ir pradžiamokslio skyriuje „Išz gamtos“. Pirmas poskyris pavadintas „Išz kilmingumas

gamtos“. Jame išsakomas susižavėjimas nuostabiu, stebuklingu žemės ir visatos sutvarkymu, jos patogumu žmogui. Antras poskyris skirtas žmogaus moksliniam aprašymui. Pradžiamokslio medžiagos dėliojimas rodo, kad žmogaus pažinimas vyksta taip pat kaip ir gamtos objektų. Labiausiai kūnu šioje mąstymo paradigmoje žmogus priklauso „gyvulių“ kategorijai (arba „miškui“):

Nei kuniszkū padaru nei savo prievolėmis arba reikalais žmogus neatsiskiria nū gyvenimo gyvūliu: žmogus budi ir miega, dirba ir ilsis, valgo ir geria, gimsta, auga, stembsta, sensta ir mirszta. Kaip kunas gyvūliu taip lyginai ir kunas žmogaus kūkart apserga ligoimis, kurios kartais taip įveikia kuną, jog ir dvasė jį apleidžia (ten pat: 29).

Visa kūniška „veikla“, kūno poreikiai ir jo pažeidžiamumas žmogų pastato į gyvulių gretas. Nors pirmu sakiniu sakoma, kad „[Ž]mogus turi regimą kuną ir neregimą dvasę“ (ten pat), tačiau dvasia čia suvokiama ne religine prasme, kaip Akelaičio elementoriuje. Kūno pojūčiai (čia vadinami „pajautomis“) – rega, klausa, uoslė, skonis bei lytėjimas, – nors ir susaisto kūną su dvasia, būdingi ir gyvūnams („Pajautas turi visi gyvūliai“). Tad kas gi išskiria žmogų iš gyvulių, kas yra toji neregima žmogaus dvasia? Ji nusakoma keliais aspektais. Visų pirma, dvasia per pojūčius gauna įspūdžius apie pasaulį, taip formuojasi nuovoka apie daiktus, dalis įspūdžių išlieka atmintyje. Šie įspūdžiai lyginami su jau turima informacija ir taip susidaro nuomonė. Protas nuomonę įvelka į žodžius, taip atsiranda kalba. Susikaupus daugiau įspūdžių, gimsta mintis. Žmogui būdinga tai, kad jis turi gebėjimą peržiūrėti savo mintis ir jas rūšiuoti: kurios yra „pritiklios“ gyvenimui, kurios ne. Ši peržiūrinti, vertinanti ir rūšiuojanti vidinė instancija vadinama išmintimi. Ji tiesiogiai susijusi su gebėjimu suvokti, kas yra gera ir bloga; o šis „vidinis vertintojas“ pavadinamas sąžine:

Musu pacziu gyvenimui pritiklios ir geros mąstys gali musu artimui atneszti gėrį ar skausmą; žmogus neturi nėkūmet varginti savo artimą nei gyvūlį, nės kas skriaudžia kitus, tas ir pats bus skriaudžiamas; galybė, kuri perkrato tai kas ger ar negar mums patiems yra ir artimui, vadinasi *sąžine* (ten pat: 30; išskirta tekste – R. B.).

Sąžinė – pagal šį elementorių – žmogaus gebėjimas suvokti analogiją, kad tai, kas mums yra gera ar negera, taip pat yra ir mūsų artimui. Atkreiptinas dėmesys, kad į artimųjų ratą patenka ir gyvuliai. Išvardytų savybių visuma ir sudaro žmogaus „papuošalą“ – dvasią. Elementoriuje pateiktas dvasios apibrėžimas, jos kilmės ir funkcijų aiškinimas iš esmės atitinka empirinę sąmonės suvokimą: „Empiriškai traktuojama sąmonė yra nuolat kintanti jutiminių ir protinių vaizdinių visuma (tie vaizdiniai kyla kaip jo sukauptos patirties rezultatas ir lemia jo veiklą)“ (VLE XXI: 25).

Be to, Šliūpo teorijoje dvasiai (arba sąmonei) būdinga savižina ar savirefleksija:

Ne gana, kad dvasė tyrinėja gamtą ir draugiją, jinai kvočia ir pati savę; ji savo esybę tyria ir geidžia suprasti uždūtę gyvenimo, ta dvasė nutaiso gerus jausmus, jausmą teisybės, teisingumo ir meilės; ji išaugina *norą*, aną galingumą savopame pasielgime. *Pažintis*, *meilė* ir *noras* – tai visa galybė dvasės ir atgabena laimę žmogui ant žemės, spirdama jį prie vienapradinio darbo, kurs visokeriopina ir džiugina žemiszką žmogaus gyvenimą (ten pat: 30–31; išskirta tekste – R. B.).

Čia iškyla nauja žmogaus gyvenimo prasmės formuluotė. Akelaičio elementoriuje egzistuoja už žmogaus esanti tvarka, ji pagrįsta Bažnyčios mokymu ir senųjų kartų išmintimi. Skaitantis vaikas tiesiog turi ją perimti ir tada, žinodamas svarbiausias taisykles, jau gali mėginti „pritikti“ prie pasaulio tvarkos ir taip pasiekti šiapusinį džiaugsmą ir anapusines amžinas linksmybes. Po dvidešimties metų leistame elementoriuje žmogus pats save tyrinėdamas (dvasia kvosdama pati save) atranda savą gyvenimo užduotį. Svarbu pastebėti, kad kaip tik savižinos procese atrandami (ar gimsta) teisingi, ne bet kokie jausmai. Iš visų išvardytųjų teisingų jausmų – teisybės, teisingumo ir meilės, tik pastaroji šiuolaikinėje vartosenoje priskiriama prie jausmų¹⁸. Manytina, kad tiesos ir teisingumo jausmas čia reiškia tam tikrų moralinių nuostatų įgijimą. Tad vėlgi matyti, kad moralinį savo elgesio pamatą žmogus sukuria pats, savižinos ar protavimų būdu. Atrodo, kad šiame pradžiamokslyje numatoma galimybė individualioms, skirtingoms gyvenimo užduotims ar tikslams, tačiau, kaip ir Akelaičio *Lamentoriuje*, žmogaus gyvenimo pamatu lieka darbas. Štai Šliūpo straipsnyje, skelbtame *Aušroje*, sakoma, kad žmogus geidžia dirbti, tad mokslas turi prisidėti prie to, kad tas „geismas darbo ir pats darbas turētu visada padorinį pamatą“ (Šliūpas 1884: 31). Išėitų, kad savižinos būdu atrastas moralinis jausmas turi reikiama, teisinga kryptimi kreipti žmogaus darbus. Tik mokslo tikamai nukreiptas darbas turtina ir džiugina žmogaus gyvenimą.

Šliūpų pradžiamokslyje individo gyvenimo prasmė, jo tikslas pradedamas svarstyti visos žmonijos tikslo kontekste:

Norint mažumą pažinę žmogų, galime pasiklausti, koks yra jo priliikimas ant žemės, ant tos „aszarų pakalnės“. Yra žinoma, kad girinei žmonės ir tamsus ir netvarkus ir gyvūliszki. Tekant gadynėms žmogus eina žmoniszkyne; patyrimai, surinkti tėvu, o perėidami ant vaiku, apszvietė kaskarts daugiau žmonystę – ir taip ji vis eina akylėn¹⁹.

18 Pažymėtina, kad Šliūpo žmonijos progreso vizijoje žmogaus tobulėjimas buvo siejamas ne tik su proto, bet ir su jausmų lavinimu, vis didesniu gebėjimu juos išreikšti. Štai Juliaus Būtėno skelbtuose laiškuose broliui Šliūpas pristato įsivaizdavimą, kaip žmonija ėjo tobulumo keliu, sakydamas, kad žiloje senovėje žmonės neturėjo mokyklų, buvo tamsūs – „jie nemokėjo išreikšti savo norų ir jausmų“. Tad pirmasis žmonių žingsnis tobulybės link – „aiškesniai parodyti, ką jaučia“ (Būtėnas 2004: 43).

19 Vis didesnis žmogaus tobulumas nusakomas žodžiu *akylas*, o tai gali reikšti ir „gerų akių“. Moks- las lyginamas su šviesa (Apšvietos laikus siekiantis sugretinimas), regėjimu pagaunama pasaulio savybe. Atrodo, kad pozityvistams viena svarbiausių ir labiausiai lavintinų pojūčių buvo rega.

Žmogus budamas ir akylesnis ir geresnis visūmet pasidabina teisingumu ir meile artimo; panaikines gyvūliskumą, su laiku žmogus palieka geru, doru ir iszmingingu. Taigi suprasti galime, jog žmonystė, jū ji tolyn žengs ir jieszkos teisybės, meilės ir mokslo, jū geryn eis ir tobulyn. Jau-gi nėra galima ant žemės paliekti visiszcai geru ir tobulu, kadangi czia daro painę žmogui jo paties prigimimas, bet vis-gi žmogus turėdamas prakilnią dvasę ir galingą norą gali gērėti ir tobulėti be galo ir kraszto. Ta „aszaru pakalnė“ gali pasidaryti „dangumi“, kurio mes szįdien jieszkome kur kitur. Už tai ir mes mokinkimėsi, dirbkime ir mylėkime artimą – o savo ūlumu ir patys pagērėsime ir kitus savo paveikslu ant gero pajudinsime (ten pat).

Įsivaizdavimas, kad žmonija juda nuolatinio tobulėjimo – didesnio žmoniškumo link, lemia įsitikinimą, jog ankstesnės kartos buvo tamsios (neapsišvietusios), gyveno nesilaikydamos taisyklių ir beveik nesiskyrė nuo gyvulių, todėl aišku, kad jų gyvenimo patirtis netinka naujoms, labiau pažengusioms kartoms. Šioje perspektyvoje tėvai mažai ką gali išmokyti savo vaikus, todėl būtinai reikalingos mokyklos:

Kadagi tėvai ir augintojai tankiausiai patis tamsus ir akli, ar mažai tėra apszviesti ir nesupranta licziaus auginimo, nei žino buklus isztaisitus mokslu tam dalikui, tai ir ju vaiku kuniszkas, dvasiszkas ir doriszkas iszaugimas ar tai visai menkas ar ir tas pats kenkus kaip vaikams, taip tėvams ir draugijai savo dżiusriu likiumi, trusznią iszeiga (Šliūpas 1884: 32).

Tėvai yra tamsūs, nes jie nesupranta svarbiausių auginimo tikslų, nežino, kokių žinių, reikalingų vaikų auginimui, yra pasiekęs mokslas, tad vaikai negali išaugti kūniškai, dvasiškai ir doriškai tiek, kiek juos galėtų išauginti mokykla²⁰. Maža to, tėvų mokymas kenkia vaikui, patiems tėvams ir draugijai, nes duoda abejotinų rezultatų, kurie nusakomi tokiais žodžiais, kaip „dżiusrus likius“ ar „trušni išeiga“²¹. Todėl ankstesnių kartų patirtis sunaudojama tik kaip substratas: ji „nusėda“ kaip atmintis asmens sąmonėje ir veikia ne kaip taisyklės, bet kaip per kartų kartas susiformavusi nuomonė apie pasaulį, o šią nuomonę žmogus atranda savyje. Bet tik atrasta, ji iškart jau būna pasenusi, todėl reikia nuolat per mokslą siekti žinojimo, kuris ją atnaujintų. Kadangi žmogaus tobulumas įsivaizduojamas kaip visąlaik nutolstantis horizontas, nes vienas pastoviausių dalykų šiame progrese yra gyvuliška, žmogų supainiojanti jo prigimtis, todėl šis kelias į tobulybę be pabaigos. Tad galima manyti, kad mokslo

20 Pačių susikurtą problemą pozityvistai, taip pat ir Šliūpas siūlė spręsti dviem būdais: tėvams nuolat atnaujinti savo žinias, mokyti (dėl šios priežasties dabartiniai tėvai, susidūrę su viena ar kita auklėjimo problema, negali remtis savo tėvų, senelių patirtimi, o raginami skaityti pedagogikos knygas, t. y. susipažinti su naujaisiais mokslo atradimais), vaikus mokyti mokyklose, o ne namie.

21 Įdomu, kad atsiminimuose Šliūpas su nuostaba pastebėjo, kad nemokyti jo tėvai galėjo jį šio to išmokyti: „Nors tėvai nemokyti, bet mokėjo vaikus geroje drausmėje užlaikyti“ (Būtėnas 2004: 17).

ir darbo atnešamas džiaugsmas taip pat niekada nėra tobulas arba pilnas. Tai paties proceso, mokantis ir dirbant, judant pirmyn, teikiamas momentinis džiaugsmas.

Šliūpų pradžiamokslyje žmogaus gyvenimo tikslas apibūdinamas pasitelkiant religines kategorijas – „ašarų pakalnė“, „dangus“. Šiomis sąvokomis remiamasi kaip senųjų kartų sukaupu patyrimu, bet tai, kad jos netinka šiuolaikinio asmens patirčiai nusakyti, yra pasenusios, rodo kabutės. Žmogaus tikslas – tobulumo arba „dangaus“ siekti šiame gyvenime. Krikščioniška anapustinės laimės, kaip nesibai giančių linksmybių, reikšmė pašalinama – ji pakeičiama niekad nepasiekiamo, bet nuolat siekiamo dangaus ar tobulumo šiapus vaizdiniu.

Dabar grįžkime prie pirmojo pasakojimo apie laukinę obelį. Pamoka apie iš miško parsineštą ir paskiepytą obelį, davusią saldžius vaisius, paremta konkrečia visus metus trukusia vaiko patirtimi – jis kartu su tėvu ėjo į mišką, parsinešė namo obelėlę, stebėjo ją žydinčią, ragavo jos saldžių vaisių ir tik pačioje pabaigoje gavo „teorinį“ šios patirties apibendrinimą. Pažinimo kelias paremtas konkrečiu patyrimu ir imituoja mokslinį tyrimą²². Be konkretaus patyrimo ar net „mokslinio eksperimento“ neįmanoma atskleisti tiesos²³. Šliūpų *Abėcėloje* vaiko pasaulio tyrinėjimas neatsiejamas nuo jausminių išgyvenimų – Jonukas su džiaugsmu ėjo į mišką, džiaugdamsis vaikščiojo po žydintį sodą, neabejotinai su malonumu valgė paskiepytos obelies vaisių. O apsakymo pabaigoje tėvui ištariama sūnaus priesaika mokytis nusakoma kaip pasižadėjimas „pradžiuginti tėtušius“:

Joniukas klausėsi, ką jam tėvas sakė, o suprasdamas jo mislį atsiliepė: Dėkui tėtusziui už tokį mokslą; jau ašz visados mokinsiūsi, kad *pradžiugincziau* tėtuszius ir atneszcziaiu naudą artimui ir tėvynei (Malinauskaitė, Šliūpas 1886: 19; išskirta mano – R. B.).

Per patyrimą įgytas supratimas išveda vaiką iš „natūralaus“ džiaugsmo pasaulio (kai džiaugiesi eidamas su tėvu į mišką, vaikštai pavasarį po žydintį sodą) į tokį, kur kitų (tėvų) džiaugsmas tampa gyvenimo siekiamybe. Įsipareigojimas mokytis, nešant naudą artimui ir tėvynei, yra būdas pradžiuginti tėvus. Ne bet kokie veiksmai, ne bet koks gyvenimas juos pradžiugina, o tik nuolat besimokančio ir naudingo artimui ir tėvynei sūnaus. Tokio, kuris pasiryžta eiti nuolatiniu keliu iš laukinio, tamsaus (miško) į sukultūrintą, mokslo apšviestą gyvenimą.

Šiame elementoriuje yra ir daugiau tinkamo, doro vaikų elgesio įvertinimo tėvų džiugesiu. Antai apsakyme „Gera mergytė“ pasakojama apie Onytę, kuri šaltą žiemą

22 Kaip pastebi Magdalena Karčiauskienė, Šliūpas vienas pirmųjų pradėjo raginti mokytį vaikus stebėti, mąstyti, išreikšti žodžiais ir taikyti praktikoje tai, kas suvokta (Karčiauskienė 1989: 152).

23 Toks per konkretų patyrimą mokslinių tiesų išaiškinimas randamas ir Akelaičio *Kvestoriuje*: Jonas, nusivedęs kaimo žmones į tamsią patalpą, metalinėmis šukomis šukuoja katę ir aiškina, iš kur atsiranda žaibas.

namie rankioja trupinius ir susidėjusi į skraitą kieme išbarsto juos paukšteliams. Sakoma, kad kartais nuo šalčio Onytei net rankos sustirdavusios. „Vieną sykį matutė pamatė Onytę atliekant tą darbą ir *pradžiuogusi jos gerumu* [išskirta mano – R. B.], paklausė: Kam tujai, Onyt', tai darai?“ (ten pat: 26). Šiame vaizdelyje gera mergytė ne tik gerai elgiasi, bet ir moka paaiškinti, kodėl taip daro. Onytė paaiškina mamai, kad žiemą viskas apklota sniegu, todėl paukšteliai gali mirti iš alkio, ir apibendrindama nusako moralinę tokio elgesio taisyklę – jo pamatą: „Nelaimingus ir apleistus reikia visūmet szelpti.“ Motina, nudžiuginta ne tik gero dukters elgesio, bet ir demonstruojamo sąmoningumo, apkabino, „prispaudė Onytę prie szirdies ir pažadėjo dukterei dūti tiek trupinėliu, kiek ji pareikalaus“ (ten pat). Šiame epizode labai svarbi veikiančiosios savivoka: mergaitė ir gerai elgiasi, ir suvokia, kad taip elgiasi, ir žino, kodėl taip elgiasi (tai atitinka jau aptartą žmogaus sąmonės veikimo aprašymą). Tad galima suprasti, kad didaktiniame tekste toks sąmoningas, savirefleksiškas veikimas formuluojamas kaip siekiamybė²⁴.

Malinauskaitės ir Šliūpų elementoriuje matyti aiški tendencija: tėvas moko sūnų, motina auklėja dukterį. Vyrų ir moterų pasauliai auklėjimo srityje gana aiškiai atskirti. Dar vienas dalykas, krintantis į akis kalbant apie XIX a. vidurio ir antrosios pusės tekstus, yra tai, kad moterų jausmai daug labiau palydimi konkrečių veiksmų, t. y. reiškiasi kūniškai. Štai ir Akelaičio *Kvestoriuje* motina, klausydama iš mokslų pas kunigą sugrįžusio sūnaus pasakojimų, verkia iš džiaugsmo:

Motina net apsiwerkdawo besidžiauganti dideliu mokslu sawo sunelio, o kiek kartu buwo atwazewusi pas kunigą kleboną, wisados puole jam in kojas, dekawodama jam už mokinimo Jonuko (Akelaitis 1860b: 9).

Šliūpų elementoriuje motina, nudžiuginta dukters gero elgesio, glaudžia ją prie širdies, o Jonuko motina verkia iš džiaugsmo girdėdama išmintingus, gražius sūnaus pasakojimus apie Dievo galybę, senovės veikalus ir visokias žmonių išmintis. Apsakyme „Marytė“ mergaitė dovanų gautą lėlę parodo tetai ir šioji netyčia ją sudaužo. Marytė nieko nepasako tetai, neišduoda jos, kai motina mergaitę bara sudaužius naują žaislą. Pasakojimo atomazgoje, išaiškėjus tiesai, „tetutė ir motyna bucziawo Marytę už jos gerumą ir pakantumą“ (Malinauskaitė, Šliūpas 1886: 23).

Kita ryški tendencija Malinauskaitės ir Šliūpų elementoriuje, kad blogai elgiasi tik berniukai: Poviliukas skriaudžia brolių, Petris neklauso mamos, kitas Poviliukas

24 Kai kurie didaktiški pasakojimai baigiami atviru raginimu: „Taip tai ir jus vaikai, gūdokite ir mylėkite savo tėvus“, „Vaikelei, visūmet gūdokite svetimą turtą“, „Vaikelei sekite paveikslą Kaziuo“ ((Malinauskaitė, Šliūpas 1886: 24, 25, 27), taip pat paaiškinama, kodėl taip reikia daryti. Atrodo, kad ne visada pasitikima vaiko gebėjimu suvokti pasakojimo moralą ir priimti signalą veikti, todėl pasakoma tiesiai šviesiai, kokio elgesio šiuo pasakojimu mokoma ir koks tokio elgesio moralinis pagrindas.

nenori eiti į mokyklą, Južiukas skriaudžia šuniuką, Igniukui nepatinka augti pas tėvus, Beniukas vaginėja. Apie mergaites tėra du apsakymai, ir abi veikėjos – Marytė ir Onytė – yra labai geros. Apsakymas apie Onytę net ir pavadintas „Gera mergaitė“. Toks skirtingas lyčių vaizdavimas, viena vertus, galėjo išreikšti anuometį požiūrį į vaikus, kad berniukai yra labiau linkę į blogą, o mergaitės iš prigimties yra geros (kantrios, paklusnios, mylinčios ir t. t.). Kita vertus, apsakymuose yra ir gerai, ir blogai besielgiančių berniukų, vadinasi, jiems bent jau meniniuose pasakojimuose buvo suteikta laisvė būti visokiems, jie galėjo klysti ir vėl grįžti į doros kelią.

Kaip rodo pateikti pavyzdžiai, džiaugsmas XIX a. vidurio elementoriuose aiškiai vertybiškai konotuotas. Tėvai džiaugiasi tik tada, kai įsitikina, kad jų vaikai elgiasi pagal taisykles, dorai, tinkamai. *Kvestoriaus* pabaigoje Jono tėvai, sulaukę po visų kelionių sugrįžusio išsimokinusio sūnaus, labai apsidžiaugia:

Koks czia buwo džiaugsmas ir linksmybe! Motinas tewas, brolis ir seserys bucziawo Jonuj in rankas, o jisai puole in kojas sawo gimdytojams (Akelaitis 1860b: 62).

Jonui, išsimokslinusiame, keliavusiam po Lietuvą, mokiusiam žmones, kaip teisingai gyventi, supažindinusiame kitus su mokslinėmis tiesomis apie pasaulį, pavyksta savo gyvenimo tikslą pasiekti ir jis pradžiugina tėvus. Tad artimųjų džiaugsmas suvoktinas kaip Jono gyvenimo kelionės vertės patvirtinimas.

Paradoksalu, kad nors Šliūpų elementoriuje sukuriama išpūdis, kad gyvenimo tikslas atrandamas savirefleksijos būdu, tad atrodytų, kad savąjį gyvenimą te galėtų įvertinti tik pats žmogus, tačiau vaiko gyvenimo vertė ir čia matuojama tėvų džiaugsmu. Gali būti, kad ši priešara iškyla lyginant skirtingų žanrų tekstus. Tėvų džiaugsmas, kaip vaikų gyvenimo tikslas, pasirodo tarp didaktinės ir realistinės prozos balansuojančiuose tekstuose. O savo gyvenimo tikslą savižinos būdu atrandančio žmogaus vizija formuluojama prie mokslinio žanro priartėjančiuose publicistiniuose tekstuose. Pastarieji galėjo būti rašyti remiantis kitakalbiais pavyzdžiais ar net paradižiui išversti į lietuvių kalbą. Jei ši prielaida teisinga, atrodytų, kad meninė forma daug ilgiau išlaiko tradicijoje susiformavusį žmogaus vaizdinį ir veikia jausminio išgyvenimo sampratą.

Šliūpų elementoriuje negerai besielgiantys vaikai patiria gėdą: apsakyme „Kaip tai yra būti geru“ skriaudžiantis brolių Poviliukas sugėdinamas brolio gražaus, nekerštingo elgesio, o štai istorijoje „Apdraudimas vagies“ vaikas gėdą patiria nunešęs kaimynams, kurių obuolius nesiklausęs nuraškė, pintinę savų obuolių. Apsakymuose tiek džiaugsmas, tiek gėda pasitarnauja kaip viena iš priemonių diegiant norimas vertybes, formuojant deramą elgesio modelį.

Reikia pažymėti, kad Malinauskaitės ir Šliūpo elementoriuje yra ir kvailo arba laukinio džiaugsmo. Tokiu džiaugsmu trykšta tik vaikai ir jis skiriasi nuo

protingo tėvų pradžiugimo. Štai apsakyme „Nemie ir svetur“ Igniukui nepatinka augti tėvų namuose, tėvas nusprendžia nuvežti jį pas savo brolių ir palikti ten mokyti. Išminties stokojantis vaikas, „nors žinojo, kad jis ant ilgo laiko išvažiuoja iš namu, neverkė, nės jam rodėsi, kad jį tėtuszei mažai temylėjo, ir iszkeliavo linksmas ir džiugus pas dėdį“ (ten pat: 23). Svetimuose namuose dėdė bara, „nurauna“ ir nuplaka už tingėjimą, o čia tarnaujantys visai Igniuką skriaudžia. Galiausiai vaikas ima gailėtis nepasilikęs tėvų namuose ir jį aplankiusio tėvo prašo būti parvežamas namo. Iš pasakojimo aišku, kad vaiko džiaugsmas paliekant namus stokojo išminties, o įgijęs skaudžios patirties, jis galiausiai supranta, kaip gera augti tėvų namuose. Panašiai siužetas dėliojamas ir apsakyme „Mokslavietė“. Pabodus eiti į mokyklą, Poviliukas sako, kad mokslas jam daro „pikto“. Tėvui leidus nebeiti į mokyklą, Poviliukas „krykštavo iš džiaugsmo“. Tai toks pat nebrandus džiaugsmas kaip ir Igniuko, tikinčio, kad svetur bus geriau nei tėvų namuose:

Poviliukas iš džiaugsmo visur lakstė: pilni užkercei jo buvo, jis aplankė laukus, pievas ir artimūsius miszkus – o namon pagrižęs, miegojo, kiek jam patiko. Taip tęsėsi į penkiatą dienų. Bet jau jam buvo tai vis nubodę, ir szesztą dieną iš ilgesio jis patiliomis paėmė knygą, kad ją paskaityti (ten pat: 21).

Nuo mokslų nusišalinęs vaikas tarsi grįžta į laukinį (gyvulišką) būvį, jį traukia į „mišką“. Tačiau jau šeštą dieną šis regresas savaime baigiasi (dar viena analogija su bibliiniu pradžios pasakojimu), vaikas paima į rankas knygą ir galiausiai paprašo tėvo vėl leisti į mokyklą. Kaip ir buvo minėta, tėvas pradžiunga matydamas pasitaisiusį sūnų. Šiame apsakyme akivaizdus skirtumas tarp paiko (laukinio) sūnaus džiaugsmo ir aiškiai vertybiškai konotuoto išmintingo tėvo džiaugsmo.

Laikaisi nuomonės, kad vienu metu kultūroje gali gyvuoti keli emociniai stiliai, paremti skirtingais standartais. Šliūpų *Abécélos* pasakojimai paremti pozityvistine žmogaus traktuote, kai vaikas suvokiamas kaip beveik laukinis, ilgo kultūrėjimo keliu per mokslą pamažu judantis tikro žmogiškumo link. Tobulas žmogiškumas yra priešingas laukiniam gyvuliškam žmogaus būviui. Tačiau mūsų kultūrinėje tradicijoje galima aptikti ir kitokį požiūrį į „natūralų“ ar gamtinį džiaugsmą. Jau ne sykį minėtame *Kvestoriuje* į vaiko krikštynas patekęs Jonas pasipiktina susirinkusių kaimynų iš džiaugsmo geriama „arielka“ ir dainuojama daina, kurioje pagiriamas visuotinis gėrimas. Jonas sako, kad pasakojimuose yra išlikęs kitoks jausminis santykis su šiuo svarbiu žmogaus gyvenimo momentu – krikštynomis: kad anksčiau (sunku pasakyti kada?) gimus vaikui verkte verkdamo, o mirus džiaugte džiaugdavosi, ir tik dabar jautimosi tvarka pasikeitusi. Ir aiškiai išdėsto, kad jausmai tiesiogiai susiję su požiūriu į žmogaus gyvenimą ir mirtį:

Werke žmoneliaj užgimusio, nesa jie žinojo, kad kudikelis gimdamas inžengia in swietą pylną wargo; džiaugesi žmoneliaj numirusio, nesang tikejo, kad jisaj dangu gausęs, kur nebe yra wargu (Akelaitis 1860b: 39).

Tačiau atrodo, kad Jonas neturi tikslo (ar suvokia negalimybę) grąžinti ankstesnę tvarką ir pats džiaugsmas dėl pakrikštyto vaiko nesmerkiamas, bet smerkiami jo pastiprinimo būdai – degtinė ir išgėrusiųjų dainos. Jono pasitelkiamas tinkamas džiaugsmo reiškimo pavyzdys yra iš gamtos:

– Argi dėl pasiilksminimo butinaj rejkia arielkos? – atsake Jonas. Pawasariui isztikus paukszteliaj gieda, gywuleliaj bliauna, žirgeliaj žwengia – wisas pasaulis džiaugesi suławkęs szilumos; o betgi nej pauksztelis, nei jautis arielką geria...“ (ten pat: 39–40).

Paukščių, gyvulių džiaugsmas, apie kurį sužinome iš jų skleidžiamų garsų, laikomas tinkamu džiaugimosi pavyzdžiu žmogui. Šioje mąstymo paradigmoje iš gamtos galima mokytis išgyventi džiaugsmą, vadinasi, gamta netraktuojama kaip laukinė. Aplinkybių, ištikusio pavasario, šilumos sukeltas džiaugsmas, kaip parodysiu, vėlesnėje literatūrinėje tradicijoje tapo topu.

DŽIAUGSMAS VISAIS POJŪČIAIS: JADVYGOS JUŠKYTĖS VAIKŲ SKAITYMĖLIAI

Paskutinis analizuojamas J. Juškytės²⁵ vadovėlis yra ne pradžiamokslis, bet skaitymų knyga, skirta pramokusiems skaityti vaikams. Ji išleista jau po spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo, buvo itin populiaru besikuriančioje lietuviškoje švietimo sistemoje²⁶. Skaitymų knygą sudaro neilgi teksteliai, rašyti

25 Juškytė, bajoriškos kilmės, gimusi 1869 m., anksti įsitraukė į lietuviško tautinio sąjūdžio veiklą. Kartu su Gabriele Petkevičaitė-Bite 1894 m. įsteigė „Žiburėlio“ draugiją, kurios vienas svarbiausių tikslų – remti neturtingus mokslo siekiančius jaunuolius. Pati Juškytė didelę gyvenimo dalį mokytoja – iš pradžių mokiusi privačiai tėvų Juškevičių dvare nuo 1883 m. veikusioje slaptoje mokykloje, 1905–1912 m. dirbo mokytoja grafų brolių Zubovų išlaikomoje Ginkūnų pradžios mokykloje, 1920–1930 m. buvo Pernaravos pradžios mokyklos vedėja. Be *Vaikų skaitymėlių*, ji yra parengusi dar keletą mokymo priemonių mokyklai: *Lietuviškuosius diktandus pradėdamoms mokykloms* (1907), kartu su mokytoju Simu Vazneliu *Rašybos lavinimosi darbus pradėdamoms mokykloms* (1909).

26 Kaip teigia Arnoldas Piročkinas, vadovėlį redagavo Jonas Jablonskis (Piročkinas 1978: 13). Mokslių akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje yra saugomas jo teksto autografas (MAB RS F107-77). Ši mokymo priemonė buvo įtraukta į pirmąją lietuvių kalbos programą, parengtą II mokytojų suvažiavime 1905 m. lapkričio 24 d., ja tikrai buvo naudojamosi Suvalkų vyrų gimnazijos pamokose, jis minimas ir tarp „Saulės“ draugijos mokyklose naudotų vadovėlių 1915 metais.

pačios sudarytojos, mįslės, liaudies dainos ir parinkti kitų autorių eilėraščiai. Skaitymų knyga dėliojama tokia seka: pradedama pasakoti apie artimiausius vaikui asmenis – tėvus, brolius, seseris, paskui apibūdinama, kas yra šeimyna, kokios jos funkcijos, koks turėtų būti santykis su samdiniais, vėliau aiškinamasi, kas yra giminės (seneliai, dėdės ir tetos ir t. t.), tada aprašomi namai, supažindinama ir su turtingų žmonių namais, miesto ir kaimo namų skirtumais²⁷. Visas temas palydi su jomis susiję priežodžiai, mįslės, liaudies dainos. Susidaro įspūdis, kad vaiko akiratis pamažu plečiamas – pradedama nuo labai arti esančių dalykų, kurie, sakytume, yra vaiko pasaulio centre, ir judama tolyn. Toliausiai nuo aprašomo pasaulio centro nutolęs taškas – miestas²⁸.

Juškytės skaitymų knyga, kaip ir kiti XX a. pradžioje leisti elementoriai, plėtoja emocinį stilių, paremtą visai kitais standartais nei aptartieji XIX a. vidurio ir pabaigos elementoriai. Štai *Vaikų skaitymėliuose* džiaugsmas minimas kelis kartus tekste, pavadintame „Pavasaris“:

Žiemos šalčiams atsibodus, kas nelaukia pavasario? Ir seni ir jauni džiaugiasi jį sulaukę. Visi su džiaugsmu sveikina pirmą vyturį užgirdę, pirmą gandrą pamatę, pirmą žolelę išdygusią, pirmą žiedelį pražydušį. Pavasarį viskas lyg kad atgija iš ilgo miego. Žemei prabrinkus, artojas išsina su žagre jos parenti, idant galėtų įsėti vasarojų. Moters sukasi apie daržus, mergaitės apie darželius. Piemens išgena galvijus ir kiaules linksmai raliuodami. Bitelės, pirm išvaliusios savo avilį, lekia žiūrėti, ar lazdynai ir gluosniai pražydo. Kuo toliau, viskas labiau pradeda žaliuoti. Vasarojus iškiša diegus lyg snapus. Medžio pumpurai sprogsta, rodydami sukrautus žiedus. Paukščių kaskart daugiau pripildo kvapų orą savo giesmėmis. Visokių žiedų ant pievų ir medžių daugiau. Į žmogaus širdį įstoja viltis, kad jo triūsas ir prakaitas išduos gausius vaisius. Ir linksma ir gražu! (Juškytė 1905: 175–176).

.....
27 Atkreiptinas dėmesys, kad Juškytės skaitiniuose aprašomi namai tikrai priklauso ne paprastiems žmonėms, o bajorams ar prakutusiems valstiečiams. Štai kaip vaizduojamas kambarys:

Sienos yra marga popiera išlipdytos arba kalkėmis išbalintos. Lūbos teip pat balintos. Asla taip pat išgrįsta baltų ar nutapytų lentų grindimi <...>.

Kambaryje dar yra durys ir langai. Duris padaro staliorius iš lentų; langų rėmai teipjau jo darbo. Stiklius tik įdeda stiklus į rėmus. Langai turi būti dideli ir švarūs, idant būtų sveika ir linksma gyventojams (Juškytė 1905: 18–19).

XX a. pradžioje taip įrengtų valstietiškų trobų tikrai turėjo būti nedaug. Šiame aprašyme iškeliamas ne tik funkcionalumo, naudos, bet ir malonumo, patogaus gyvenimo argumentas. Gyventi kambaryje su dideliais ir švariais langais yra linksma. Tarp gausybės vardijamų daiktų minimas ir rašomasis stalas. Tai jau labai netipiškas baldas ano meto valstiečių namuose.

28 Toks medžiagos dėstymas atitiko to meto pedagogikos nuostatas, kaip turi būti dėstoma medžiaga poelementorinėje dalyje: vaikai iš pradžių turi būti supažindinami „su supančia aplinka ir reiškiniais, esančiais prieš vaiko akis“, ir toliau judėti prie tiesiogiai vaikui nepažįstamų dalykų (Karčiauskienė 1958: 101–102).

Aprašyme iškyla tirštas, garsų kupinas pasaulio vaizdas. Kalbama apie visuotinę džiaugsmą: jis įtraukia tiek dangų, tiek žemę – nuo vyturio danguje iki pirmos žolės. Tai ir girdėjimą, matymą, ir uoslę, lytėjimą apimantis patyrimas. Pavasarį kylantis džiaugsmas susijęs su visų pojūčių išsiskleidimu ir intensyviu supančio pasaulio patyrimu. Sykiu tai ir vis didėjančio aktyvumo laikas. Pasakojimas įgyja vis didesnės energijos, iš džiaugsmo imasi visi ūkio darbai. Šis visuotinis džiaugsmo patyrimas tampa vidiniu žmogaus įsitikinimu – viltimi, kad ateitis bus, nes visa klostysis į gera. Tad nors pirmas įspūdis, jog pats pavasaris, šiluma, šviesa sukelia džiaugsmą, tačiau šio jausmo išgyvenimas neatsiejamas nuo suvokimo, kad šiuo metu dirbami darbai svarbūs žmogaus išlikimui. Panašiai regimi ir vasaros darbai:

Bet jei vasara graži, giedra mainosi su šiltu lietumi, ūkininkas gali džiaugties: pievos prižėlusios, rugiai kviečiai neišeinami. Bus pilni klonai, pilni aruodai, Paukščiai ligi pusės vasaros linksmai gieda, paskui nutyla ir rengiasi išlėkti į šiltesnius kraštus. Vaikai džiaugiasi uogomis, ir daug jų yra: žemuogės, avietės, serbentai, vykšnės. Šeimininkės iš tų uogų verda košes, sunkas, kitas džiovina žiemai (ten pat: 179–180).

Kaip ir ankstesniame skyrelyje, ir vasarą išgyvenamas džiaugsmas lydymas suvokimo, kad vasaros gausa (prižėlusios pievos, neišbrendami javai) garantuos išgyvenimą visus ateinančius metus. Tiesa, vaikai džiaugiasi be ateities numatymo, jie tiesiog valgo įvairias uogas; ateitimi rūpinasi suaugusieji – šeimininkės verda uogienes ir t. t. Šis iš dabartyje įžvelgiamos naudos ateičiai kylantis džiaugsmas priklauso ūkininkui. Tą norėčiau akcentuoti. Nes Juškytės skaitiniuose atsiranda galimybė vienu metu tose pačiose aplinkybėse išgyventi skirtingas jausmines patirtis. Ir tai išryškėja vaizdelyje, pavadintame „Ruduo“:

Šiltai vasarai praslinkus, atėjo turtingas ruduo. Oras kaskart šaltesnis, daugiau lietaus ir ūkanotų dienų. Dangus palšas lyg kad apsiblendęs. Ore voratinklių siūlai ištiesti. Medžių lapai gelsta ir krenta ant žemės. Pievų žolės džiūva. Vabalų ir musių vis mažiau ir mažiau. Paukščiai vieni išlėkė, kiti paliovė giedoję: sklaidyk nesklaidęs ausis, neišgirsi jau jų meilingų balsų.

Laukai nuvalyti, tik rugiai kitiems metams pasėti žaliuoja. Sodnuose renka obuolius, kriaušes, slyvas; daržuose kasa daržoves ar bulbes. Ūkininkas skubina viską po stogu sukrauti, idant šaltis neužtiktų ant lauko beesant ir nesušaldytų. Liūdna darosi pažiūrėjus į plikus laukus, purvinius kelius, į medžius be lapų, kuriuos vėjas nešioja iš vietos į vietą. Bet džiaugiasi ūkininkas pilnomis skuniomis. Pilnas svirnas, klojikas, daržinė ir viralinė. Bulbės pastarajoje nebusitilpo, turės į rūsį kasti (ten pat: 182–183).

Rudens, kaip ir pavasario, vaizdas pradedamas nuo žvilgsnio į dangų ir pamažu jis leidžiasi žemės link: išvystamas palšas dangus, ore sklendantys voratinkliai, ant žemės krintantys medžių lapai ir galiausiai džiūvančios pievos. Rudens peizažo kūrimas užbaigiamas pastebint įsigalinčią tylą, sakoma, kad nebėra meilingų paukščių balsų. Aprašomas rudeniškas nykimas, visa ko mažėjimas, disonuoja su rudens apibūdinimu pirmame sakinyje kaip turtingo. Ir čia galime pastebėti du išsiskiriančius žvilgsnius į pasaulį. Turtingas ir džiaugsmingas ruduo yra ūkininkui: šis žvilgsnis mato pilnas „skūnias“, svirną ir viralinę. O kitas žvilgsnis, regintis visa ko nykimą, baigiamas liūdesio konstatavimu. Tai ne ūkininko savijauta.

Buvo minėta, kad XIX a. vidurio elementoriuose priešingi džiaugsmui išgyvenimai buvo sopuliai, suspaudimai, priepuoliai ir gėda (sarmata). O štai XX a. pradžioje nuo ūkininko atsiskyręs kitas santykis su pasauliu suformuoja ir kitą jausminę opoziciją: džiaugsmas pavasarį ir vasarą – liūdesys rudenį. Ši jausena, atrodo, tampa svarbia modernios lietuviškos tapatybės dalimi, tai patvirtintų anuometinės poezijos pavyzdžiai, skelbiami Juškytės *Vaikų skaitymėliuose*. Antai po skyrelio „Pavasaris“ įdėtas tokiu pat pavadinimu eilėraštis pradedamas tokia strofa: „Štai jau atskrenda linksma valanda, – / Visur matyti atmaina. / Vyturis garsina linksmą naujieną, / Kad pavasaris ateina“ (ten pat: 177). Pavasario nešamos atmainos aiškiai „sukabintos“ su džiugia būseną (net du kartus paminėtas žodis *linksmas*). Pavasarinis džiaugsmas neatsiejamas nuo paukščių, jie, regis, yra patys linksmiausi ir labiausiai žmogų džiuginantys gamtos atstovai. O štai po skyrelio, skirto rudeniiui aprašyti, einantis Juozo Šnapščio–Margalio eilėraštis „Rudens vakaras“ baigiamas tokiais žodžiais: „Gyvuliai po kutes baubia / Juodberasis žvengia... / Rodos gamta kažko siaubia / Liūdną raudą rengia“ (ten pat: 184). Kūrinyje nepasižymi dideliu meniškumu, tačiau čia, kaip ir Juškytės skyrelyje, rudens patyrimas susilieja su liūdesio išgyvenimu.

Spėjimą, kad *Vaikų skaitymėliai* priklauso XX a. pradžioje vyraujančiam jausminiam stiliui, patvirtintų 1911 m. pasirodęs įdomus leidinys – Liudo Giros sudaryta skaitinių knyga *Lietuva: pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą. Parinktieji skaitymėliai iš Lietuvių raštijos apie Lietuvos metlaikius ir jų dalis*. Sudarytojas atrinko iš lietuvių literatūros kūrinių ištraukų, kuriose vaizduojamas vienas kuris nors metų laikas. Čia sudėti tiek poezijos, tiek prozos pavyzdžiai. Džiaugsmo išgyvenimo ir pavasario sąsają iškalbingai atskleidžia ištraukų statistika. Pirmieji du skyriai – „Pavasaris“ ir „Vasara“ patys didžiausi, juose atitinkamai įdėta 40 ir 43 kūrinių ištraukos. Net penkiolikoje iš visų skyriuje „Pavasaris“ skelbiamų kūrinių vienaip ar kitaip minimas džiaugsmas ar panašios emocijos. Pavyzdžiui, Maironio eilėraščio „Pavasaris“ paskutinėje strofoje – „Kaip linksma ant dušios! gražu dėl akies!“ (Gira 1911: 9), ištraukose iš jo poemos *Jaunoji Lietuva* – „Numetus ledus nusidžiugus Venta, / Bučiuodama krantą, banguoja, putojas“ (ten pat); „Vis lipa ir šypso nudžiugus sau-

lutė; / Nudžiunga ir žmonės į darbą sukrutę“ (ten pat: 11), Adomo Jakšto ištraukoje pirmas sakiny – „Buvo tai Kaune, pabaigoje balandžio mėnesio... išėjau nudžiugęs pasivaikščiotų ant Nemuno kranto (ten pat: 19). O skyriuje „Ruduo“ atrinktose kūrinių ištraukose dominuoja liūdesys. Antai pirmoji ištrauka iš Vaižganto teksto: „Liudnas šešėlis ant žmonių veidų: / ir jie nebiori žiūrėti į svieta, / traukias, kaip sraigiai į savo kiautą, / ir taip gyvena puse gyvybės“ (ten pat: 101), Maironio ištrauka iš poemos *Jaunoji Lietuva*: „Nuliudo girios; laukai nutilo“ (ten pat: 109), Mykolo Vaitkaus eilėraščio pirmos strofos paskutinis sakiny: „Liudi gamta ir širdis“ (ten pat: 111), Šatrijos Raganos ištrauka iš apsakymo „Vincas Stonis“: „Buvo jau vėlybas ruduo. Žemė liudnai išrodė: visur juoda, nešvaru, biauuru“ (ten pat: 117) ir t. t. Panašu, kad Juškytės skaitymų knyga atspindi bendrą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ir literatūros kūriniuose esančią sąsają tarp džiaugsmo patyrimo pavasarį (ir vasarą) ir liūdesio išgyvenimo rudenį.

Juškytės *Vaikų skaitymelių* tekstai liudyti, kad XX a. pradžioje pamažu įsigalėjo dėmesinga įvairiems kūno pojūčiams, pasireiškiantiems visu intensyvumu tam tikru metų laiku – pavasarį, iš dalies ir vasarą, – džiaugsmo traktuotė. Ši spėjimą patvirtintų iškalbina L. Giros skaitymų knygoje pateikiama ištrauka iš Žemaitės apsakymo „Petras Kurmelis“; joje skleidžiasi pilnutėlis pavasario vaizdas:

Iš po kietos ir tvirtos žiemos pavasaris labai spėriai aušo. Kolei turėjo-turėjo šaltis, bet kaip atšilo, tai viskas kaip iš maišo išlindo. Beveizint vandenį kilo, ledai pleišėjo ir pluduriavo apsiputoję, sniegas urduliais nubėgo. Medžiai apsipylė lapais; žemė apsidengė žalumu. Saulelė linksmiau kaitino, vėjelis šilčiau pukšnojo. Jei kartais nuo ryto perbėgo koks debesėlis šlėkšdamas storais lašais, rodos, liedamas saldų pieną, tai nuprausta žolelė antra tiek įstypo. Miške nuo jaunų lapelių purtindamas rasą, vėjas nešiojo į visas puses meilų pavasario kvapą. Nuslinkus debesėliui, saulelė linksmiai švytėdama, rodos, juokės, džiaugdamos gražumu savo pasaulio. Paukšteliai visitėliai nubudę taip-pat džiaugėsi šiluma saulelės ir kiekvienas saviškai skelbė savo džiaugsmą. Negana ant oro, miške pilna visokio čiuksčio ir švilpėsio, bet ir žemės vabalėliai skelbės koku bemokėjo balsu. Vakaro šiltos ukanos gaivino žemės augalus ir smulkiuosius sutvėrimėlius. Kužėjo visa žemė, skrajojo pilnas oras, šnabždėjo ir plasnojo po mišką visokie gyviai. Upeliai apsiputoję urduliais gurgėdami plaukė. Pievos papuro žaliais vikšriais, dirvos pajuodo, žagrėmis sudraskytos. Žmonės pasmaginti visokiais gražumais, labiausiai džiaugėsi, jog gyvulėliai, per žiemą krintę sausą pašarą, dabar gauna jau minkštos jaunos žolelės atsigauti (ten pat: 36–37).

Kaip ir aptartas Juškytės pavasario aprašymas, šis pasižymi pojūčių sužadiniu ir vis labiau įsibėgėjančiu veiksmu. Pasakojimas pradėdamas pamatant vandens išsivadavimą iš žiemą jį kausčiusio ledo, sakoma, tirpstantis sniegas nubėga urduliais,

t. y. verpetuodamas. Tai ir vizualų, ir akustinį įspūdį kuriantis vaizdinys. Toliau minima didėjanti šiluma ir vis šiltesnis vėjas skaitančiojo dėmesį perkelia į taktilinį santykį su išoriniu pasauliu. Šilto pavasarinio lietaus palyginimas su saldžiu pienu, sakytume, yra jutiminė viršūnė, nes čia patiriame pojūčių sinesteziją: liejamo saldaus pieno vaizdinys apima ir taktilinį, ir skonio pojūtį. Lietus pasirodo kaip visus gyvus padarus maitinantis „pienas“, t. y. jis įgyja simbolinę visa ko pradžios prasmę. Vėliau sakoma, kad kartu su rasa pasklinda meilus pavasario kvapas, jis išnešiojamas vėjo. Čia dėmesys sutelkiamas į uoslę, sakytume, per nosį pavasaris patenka į vidų, ir tuomet prabylama apie emocinį išgyvenimą. Bet jį patiria saulė! Ji, kaip Akelaičio į platųjį pasaulį iškeliaavęs kvestorius Jonas, pamato pavasario vaizdą kaip gražią visumą ir šio vaizdo pilnatvės yra pralinksminama. Tada į visuotinį džiaugsmą įsilieja ir paukščiai, apie jį paskelbdami garsiai, taip dėmesys nukreipiamas į akustinį kuriamo vaizdo aspektą. Prie vaizdo akustikos savais balsais prisideda minimi visi žemės vabalėliai. Pavasario aprašymas pradedamas nuo ryto vaizdų, o baigiamas nakties peizažu, kada judantį-besidžiaugiantį pasaulį galima pajusti tik iš tylių garsų – kuždesių, plasnojimo. Taip pasakojimas įgauna cikliškumo atspalvį. Žmonės šiame džiaugsme pasirodo paskiausiai – ir jie džiaugiasi ne dėl savęs, bet dėl savo gyvulėlių. Žemaitės apsakymo pavasario džiaugsmą galima vadinti visuotiniu, nes jis apima ir dangaus kūnus, gamtos stichijas, žemės gyvius – tiek paukščius, vabalėlius, tiek žmones. Visuotinio išgyvenimo įspūdis Žemaitės gamtos aprašyme sukuriamas į jį įtraukiant didžiausią gamtos objektą – saulę ir pačius mažiausiuosius – vabalėlius.

XX a. pradžioje įsigalėjęs emocinis stilius žmogų įkomponavo į pasaulio visumą, tam tikru metų laiku apimamų jausmų jis verčiamas veikti, tačiau ta veikla neatrodo taip akivaizdžiai vertybiškai konotuota kaip XIX a. vidurio ar pabaigos elementoriuose. Tiesa, toks jautimasis nacionalinio sąjūdžio kontekste vis labiau ima įgauti lietuviško jautimo būdo reikšmę. Galima kelti hipotezę, kad dėmesingumas įvairiais kūno pojūčiais patiriamam pasaulio vaizdai ir šio santykio sukeliama jausminei būsenai susijęs su nauja, vis labiau įsigalinčia žmogaus samprata, kurios bendruosius bruožus nusakėme Šliūpų elementoriaus aptarime. Jušknytės *Vaikų skaitymėliuose* randame gana plačiai aprašytus pajautimus, jie vadovėlyje įdėti po skyrelių, kuriuose išvardytos žmogaus kūno dalys. Įvardijant skirtingų kūno dalių funkcijas, pajautimai susieja kūno dalis su asmens vidiniais išgyvenimais:

Turiu penkias pajautimų padargas: akis, nosį, ausis, liežuvį ir visą kūno odą. Akimis matau, ausimis girdžiu, nosimi užuodžiu, liežuvium atskiriu valgių skonį, viso-gi kūno oda jaučiu, prie ko prisiliečiu. Tas reiškia, kad turiu regėjimą, girdėjimą, uoslę, ragavimą ir prisilytėjimą. Tais pajautimais galiu kiekvieną daiktą atskirti ir jo ypatybes pavadin-ti. Regėjimu matau viską, kas apie mane yra. Girdėjimu girdžiu visus balsus. Uosle

užuodžiu kvapą. Ragavimu pažįstu skonį. Prisilytėjimu atskiriu daiktus šiurkščius nuo glotnių, šlapius nuo sausų, šaltus nuo šiltų; tas jausmas yra visame kūne; ypačiai pirštų galuose. Nelaimingi žmonės, kuriems trūksta bykokio pajautimo (Juškytė 1905: 200).

Žmogus apibrėžiamas kaip penkių pojūčių būtybė, jo „dvasia“, arba sąmonė, kaip teigiama Šliūpų elementoriuje, yra formuojama šios įvairiopoos jutiminės patirties. Laimingi žmonės yra tie, kurie turi visus išvardytus pajautimus. Jei prisimintume Akelaičio elementorių, ten Dievo palaimintas žmogus yra tas, kuris turi „šmotelį“ žemės ir rytą atsikėlęs – stiprias rankas. Kaip matome, jausminis džiaugsmo išgyvenimas XX a. pradžios elementoriuose pamažu atitrūksta nuo praktinių žmogaus poreikių. Nors vis dar išlieka bendruomeninis jo matmuo (jis visų džiaugsmas), tačiau, pasirodydamas kaip asmens pojūčių sužadainimas, jis vis labiau tampa individualiu išgyvenimu.

XIX a. antrojoje pusėje vykusį pasaulėžiūrinį pokytį atspindi ir pasikeitęs požiūris į vaikus ir mokymąsi. Reikia pastebėti, kad jau Šliūpų elementoriuje prabylama apie naują kartą, kuriai reikia kitokių mokymosi būdų, naujų vadovėlių. Tokio naujumo, radikaliai besiskiriančio nuo ankstesnių kartų patirties ir jų žinojimo apie pasaulį, nėra Akelaičio elementoriuje. Štai kaip čia sprendžiama naujumo problema:

K. Ar gaspadorystoja visados reikia elgtiesi senowes budu, ar reikia kłausytie naujų pramanimu?

A. Reikia elgtiesi senowes budu, jaj tas yra geras, o kłausytie naujo pramanimo, jaj tasai geresnis už sanąji. žmoniui ant šwieto priwysta, o žemes kiek buwo tiek ir yra, tajgi pri-guli rupintiesi, kad žeme daugiaus deretu o gywuleliaj wujstintusi (Akelaitis 1860a: 46).

„Gaspadorius“ sprendžia, kaip jam elgtis susidūrus su naujove, tačiau atrodo, kad tie nauji „pramanymai“, jų atėjimas į žmogaus gyvenimą daugiau ar mažiau yra prievartiniai, nes priimti naujoves verčia aplinkybės: žmonių daugėja, o žemės yra tiek pat. Tas, kuris sprendžia apie naujovės gerumą, pirmiausia ją lygina su geru senovišku elgimosi, darbo būdu, jis yra vertinimo matas. Pati savaime naujovė šiuo požiūriu nėra geresnė. Ir tas, kuris sprendžia, puikiai pažįsta senojo veikimo gerumą. Tad greičiausiai nauji „pramanymai“, jei priimami, yra įtraukiami į senąją tvarką, ir jos nesugriauna, tik truputį pagerina. O štai 1905 m. Povilo Višinskio elementoriuje naujumas suvokiamas kaip pažanga, kuri pati savaime yra vertinga. Šiuo požiūriu labai iškalbinga elementoriaus prakalbos pradžia:

Viskas šiame pasaulyje mainosi. Kitą syk žmonės laukus arė su žambariais (arklais), ir buvo jiems gera; o dabar jau pradeda plūgais arti ir, kurs pradėjo, tas jau nebenori kibti į žambrij.

Seniau javus spragilais kuldavo; o dabar jau daugumas kuliamomsiomis mašinomis kula, nes daug greičiau, lengviau ir pigiau galima išsikulti javus (Višinskis 1905: 3).

Kaip matome, P. Višinskio elementoriuje kaita pristatoma kaip neišvengiamas ėjimas geresnio, lengvesnio darbo ir apskritai gyvenimo link. Kismo atnešamos naujovės keičia pasaulį iš esmės, nes perėmus naujoves senesnių veikimo (ir pasaulio suvokimo, jautimosi) būdų atsisakoma, jie keliauja į praeitį. Taip pat žvelgiama ir į mokymąsi. Sakoma, kad senas mokymosi būdas silebizuojant yra blogas, nes taip mokantis mokslas eidavęs sunkiai, vaikai turėdavę daug ašarų išlieti, ir procesas kartais išsitęsdavęs iki trijų žiemų. Naujasis būdas, pristatomas šiame elementoriuje, kaip ir nauji ūkio padargai, turi gerokai palengvinti ir pagreitinti mokymąsi. Duodamas patarimus, kaip mokyti vaikus, elementoriaus autorius ragina tėvus šiukštu negąsdinti vaikų mokslu, nespauti, o pradėti geruoju, iš lengvo: „Negązdinkit vaikų, nespauskit! Tegul jie visada būna linksmūs ir smagūs“ (ten pat: 5). Sakoma, kad mokslas lengviau eisis, jei vaikas nebus apsiašarojęs, nuliūdęs, išsigandęs. Šiai negatyviai nusakomai ankstesnei mokinio būsenai priešinamas naujas vaizdinys – visada linksmi ir smagiai besimokantys vaikai. P. Višinskio elementoriuje kuriamas niekieno neverčiamo vis lengvyn su džiaugsmu besimokančio vaiko idealas:

Reikia labai daboti, kad pati mokslo pradžia būtų gerai padaryta. Tada toliau jau eis kas karts lengviau, vaikas pats su noru ir džiaugsmu kibs prie tolimesnio mokslo, nespiriamas, nevaromas (ten pat).

Pats mokymosi vyksmas čia suvokiamas naujai – vaikas turi suprasti, o ne išmokti atmintinai (tokį požiūrį į mokslą išsakė ir Šliūpas):

Jeigu vaikas nesupras ko, tik atmintinai išmoks nesupratęs, tai maža bus nauda iš tokio jo mokslo; toliau eis vis sunkyn ir sunkyn (ten pat).

Mokslas, kurį galima nusakyti P. Višinskio prakalbos žodžiais *kuo greičiau, kuo lengviau, be vargo, be ašarų*, radikaliai skiriasi nuo Akelaičio elementoriuje įrašytos mokymosi sampratos. Jame nėra įsivaizdavimo, kad darbas, taip pat ir mokymasis, gali būti lengvas. Kaip ir minėta, darbus reikėjo atlikti jiems pritinkančiu laiku, nei per greitai, nei per lėtai. Kadangi ūkininkavimo tiesos buvo išdėstytos ta pačia forma kaip ir katekizmo, o šias tiesas vaikai iškaldavo, greičiausiai įsivaizduota, kad ir gero ūkininkavimo taisyklės vaikai mokysis mintinai.

IŠVADOS

Straipsnyje siekta parodyti, kad aptariamuoju laikotarpiu – nuo XIX a. vidurio iki XX a. pradžios, keičiantis žmogaus, jo gyvenimo prasmės sampratai, iškilo naujos ar buvo papildytos ankstesnės konkretaus jausminio išgyvenimo – džiaugsmo – reikšmės. Pirmajame aptartame M. Akelaičio elementoriuje džiaugsmo būseną yra savarankiško (galinčio savimi ir kitais pasirūpinti), išmintingai pagal ankstesnių kartų patirtį ūkį tvarkančio, santaikoje su artimaisiais ir kaimynais esančio žmogaus gero gyvenimo žymuo. „Gaspadorius“ šioje mąstymo paradigmoje iškylo kaip idealaus žmogaus vaizdinys. Todėl čia suformuluotos deramo gyvenimo gairės yra skirtos ne tik valstiečiams. Troškimas, išsakomas maldoje, patirti šiapusinį džiaugsmą rodo, kad džiaugsmo išgyvenimas ir su juo susijusi gyvenimo samprata yra legalūs. Keltina hipotezė, kad Akelaičio tekste rekonstruota džiaugsmo samprata atskleidžia tuo metu pamažu įsitvirtinusią pusiausvyrą tarp kasdienės, praktinės ir dvasinės gyvenimo sričių. Pagal šį elementorių, Dievo palaiminimo sulaukęs žmogus, veikdamas pagal tam tikras taisykles, paremtas Bažnyčios mokymu ir senųjų kartų patirtimi, gali teisėtai tikėtis džiaugsmo šiame gyvenime ir nesibaigiančių linksmybių amžinybėje. Akelaičio elementoriuje šiapusinis džiaugsmas yra tvirtai „sukabintas“ su tikslu pasiekti amžinas linksmybes, o siekiamas geras gyvenimas pradžią gauna iš Dievo palaimos. Tekste aptinkamas džiaugsmo išgyvenimas, atrodo, yra nuolatinė būseną, ji trunka tiek, kiek žmogus geba dirbti pagal tradicijos suformuotas normas ir gyventi Bažnyčios mokymą atitinkantį gyvenimą. Būsenos trukmę lemia ir gerų (tokių, kokie suformuluoti elementoriuje) santykių su artimaisiais – šeimynykščiais ir kaimynais – išlaikymas. Tačiau svarbiausias džiaugsmo išgyvenimo matmuo – metafizinis, formuojamas žmogaus ir Dievo santykio. Aptartoje mąstymo paradigmoje kasdienis džiaugsmas gali būti matomas kaip realiai pasireiškianti santaika tarp Dievo ir žmogaus. Todėl čia egzistuojančio džiaugsmo samprata priartėja prie palaimai būdingos reikšmės.

L. ir J. Šliūpų elementoriuje žmogaus apibrėžimas radikaliai keičiasi, jo gyvenimo tikslai sekuliarizuojami, ir nors nusakant gyvenimo prasmę vartojamos sąvokos, ateinančios iš krikščioniškos tradicijos (tokios kaip „ašarų pakalnė“, „dangus“), tačiau iš esmės jos netinka naujos kartos patirčiai nusakyti. Analizė parodė, kad Šliūpų elementorius – dviejų mąstymo paradigmų susikirtimo vieta. Todėl nors jame pristatoma nauja žmogaus samprata, meniniuose elementoriaus pasakojimuose išlaikomas ir tradicinės, ankstesniuose tekstuose, pavyzdžiui, K. Aleknavičiaus elementoriuje, M. Akelaičio *Kvestoriuje*, egzistuojančios džiaugsmo reikšmės. Čia vaikų gyvenimo tikslas formuluojamas kaip tėvų pradžiuginimas. Šis emocinis išgyvenimas pasireiškia, kai įsitikinama, kad vaikas gyvena tėvų ir bendruomeninius lūkesčius atitinkantį, t. y. vertingą, gyvenimą. Šliūpų tekstuose džiaugsmas yra aiškiai vertybiškai konotuotas, jis pasitelkiamas į vaiko akiratį įtraukiant naujus tikslus bei vertybes ir tampa stimulu jų siekti. Tuo tarpu prie

mokslinės eseistikos priartėjančiuose tekstuose, kurie greičiausiai buvo paveikti kitakalbių mokslinių darbų, žmogus suvokiamas kaip savižinos būdu gyvenimo tikslus atrandanti būtybė, jo gyvenimo prasmės formuluotė apibrėžiama per visos žmonijos, judančios nesibaigiančios pažangos keliu, vaizdinį. Šioje mąstymo paradigmoje atskiro žmogaus ėjimas tobulumo link yra niekada nesibaigiantis procesas, todėl jo metu pasiekiamas džiaugsmas pasirodo kaip momentinis veikimo, judėjimo pirmyn padarinys. Šliūpų elementoriuje skelbiami skirtingų žanrų tekstai sukuria savitas kontradikcijas. Pirmoji: nors atsiranda prielaida, kad žmogus vis geriau pažindamas save atranda gyvenimo tikslą, tačiau jo gyvenimo vertės įrodymu išlieka tėvų pradžiuojimas. Antroji: nors tėvai, priklausantys senajai kartai, kuri, pagal pozityvistinį mąstymą, iš esmės nieko negali išmokyti naujosios kartos, apsakymuose moko savo vaikus ir padeda jiems tobulėti. Analizuotuose meniniuose tekstuose, greičiausiai veikiant progreso vaizdiniui, vaikai, kaip ir ankstesnių kartų žmonės, suvokiami kaip laukinės, betvarkės būtybės, todėl čia galime aptikti kvailą vaikų džiaugsmą, kuris per įgyjamą patirtį pamažu juda protingo, būdingo tėvams, džiaugsmo link.

J. Juškytės skaitymų knygos analizė ir jos rezultatai leidžia kelti hipotezę, kad XX a. pradžioje įsigalėjo visų pojūčių žmogaus samprata. Penki pojūčiai – rega, klausa, uoslė, skonis ir lyta – yra būdas pilnai pasireikšti žmogiškumui, t. y. žmogų daro žmogumi. Tokios žmogaus sampratos užuomazgos buvo matyti jau ir Šliūpų elementoriuje. Džiaugsmas Juškytės skaitiniuose (taip pat ir kituose šio laikotarpio meniniuose tekstuose) pasirodo kaip visų pojūčių sužadindimas ir išsiskleidimas pavasarį. Tad galima manyti, kad kaip tik šiuo metų laiku žmogus savo žmogiškumą išgyvena iki galo. Ši savo pilnatvės patirtis neatskiria žmogaus nuo pasaulio. Kaip tik visapusiškas pavasarinės gamtos patyrimas, sužadindamas visus pojūčius, per juos įtraukia, įpina patiriantįjį į pasaulį. Pastebėta, kad tiek Juškytės, tiek kituose šio laikotarpio grožiniuose tekstuose esantis džiaugsmo suvokimas nėra naujas, jo tam tikrus pasireiškimus galima atpažinti didaktinėje prozoje. Tik panašu, kad XX a. pradžioje ši džiaugsmo išgyvenimo forma tapo dominuojančia. Juškytės *Vaičių skaitymėliuose* atsiranda galimybė tose pačiose aplinkybėse išgyventi skirtingus jausmus. Pavasario džiaugsmas labiausiai yra visuotinis, tiek gamtos padarams, tiek žmonėms būdingas išgyvenimas, o štai rudenį pasirodo skirtingos jausenos: ūkininkas mato ir džiaugiasi gausiu išgyvenimą garantuojančiu derliumi; kitas žvilgsnis (ne ūkininko) mato visa ko nykimą, visi pojūčiai tarsi prislopinami, ir šis asmuo išgyvena liūdesį. Susidaro įspūdis, kad pastaroji iš visų aptartų džiaugsmo išgyvenimo formų labiausiai yra jutimiška, savaiminė, žmogų išstinkanti be jokių pastangų ir mažiausiai racionalizuota. Tiesa, toks šio jausmo patyrimas imtas traktuoti kaip nacionalinio charakterio bruožas.

Akelaičio elementoriuje egzistuoja dviejų lygmenų priešstatos džiaugsmui. Žmogaus ir Dievo santykių plotmėje džiaugsmui priešingi išgyvenimai – sopuliai, su-

spaudimai ir priepuoliai, žmogų užgriūvantys pažeidus sandorą su Dievu. Socialinių santykių lygmenyje džiaugsmą sugriauna bendruomenės narių pajuoka ir patiriamas paniekimas. Kelta hipotezė, kad ši patirtis gali sukelti gėdos (sarmatos) išgyvenimą, kuris kaip tik minimas kituose šio laikotarpio elementoriuose. O antai XX a. pradžioje iškyla nauja jausminė opozicija: džiaugsmas pavasarį – liūdesys rudenį.

Straipsnyje fiksuojamos skirtingais XIX a. vidurio–XX a. pradžios etapais aktualizuotos vis kitos džiaugsmo reikšmės leidžia daryti prielaidas apie šiuo metu vykusių emocinio stiliaus, paremto savitais emociniais standartais, kaitą. Spėtina, remiantis pasirinkta teorine žiūra, kad tuo pat metu galėjo vykti ir jausminės patirties pokyčiai, inicijuoti vadovėliuose formuluotų emocinių standartų sklaidos to meto kaimiškoje bendruomenėje. Tačiau įvertinti, kokią realiai analizuoti tekstai darė įtaką to meto žmonėms ir jų patyrimo būdai, tik vadovėlių medžiagos nepakanka.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XXI, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.

[Akelaitis Mikalojus] 1860a. *Lamentorius arba Pradžia mokslo sudeta maziems wajkeliems Wilniuja. Spaustuweja A. Syrkinia. Kasztu kunigajkszczia Ireneusza Oginskia isz Rytawa*, Vilnius: Syrkino spaustuvė.

[Akelaitis Mikalojus] 1860b. *Kwestorius po Lietuwa wazinedamas žmonis benokinqsis*, Vilnius: A. H. Kirkoro spaustuvė.

[Aleknavičius Kajetonas] 1858. *Elementarius arba lengvus mokslas skaytit Raszto Szwento lietuwiszkay del wayku lietuwniku. Par Kunigu K. Olechnowicziu. Apie reykaku mokslo in wiezliwu apsiejimu kalbiasieys paraszitas Wilniui, Metuasi 1858 pas Dworca pinigays Raszitojous iszspaustas*, Vilnius.

Auryla Vincas 1967. *Lietuvių vaikų literatūra*, d. I: *Feodalizmo ir kapitalizmo epocha (iki 1917)*, Vilnius: Mintis.

Bleizgienė Ramunė 2015. „Emocijų istorijos tyrimų kelias: Peterio ir Carol Stearnsų, Barbaros Rosenwein ir Williamo Reddy teoriniai modeliai“, *Colloquia*, Nr. 34, p. 13–37.

Bleizgienė Ramunė 2016. „Pasaulio ir asmens jausminiai ryšiai Žemaitės kūryboje“, *Tautosakos darbai*, t. 51, p. 88–111.

Būtėnas Julius 2004. *Aušrininkas dr. Jonas Šliūpas*, Vilnius: Žara.

Daugirdaitė–Sruogienė Vanda 1985. *Aušros gadynės dukra: Eglė Liudovika Malinauskaitė–Šliūpienė 1864.II.4–1928.IV.7: biogr. nuotrupos*, (*Lietuvių tautos praeitis*, t. 8, kn. 2 (30)), Chicago–Illinois: Liet. istorijos d-ja.

Gira Liudas 1911. *Lietuva: pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą: parinktieji skaitymėliai iš Lietuvių raštijos apie Lietuvos metlaikius ir jų dalis*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė.

Jakštas Juozas 1996. *Dr. Jonas Šliūpas: jo raštai ir tautinė veikla*, [fotografuotinis leidimas], Šiauliai: Saulės delta.

Janulaitis Antanas 1969. *Mikalojus Akelaitis / Микалоюс Акелайтис*, Vilnius: Mintis.

[Juškytė Jadvyga] 1905. *Vaikų skaitymėliai su Lietuvos žemlapėliu*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė.

[Juškytė Jadvyga] 1907. *Lietuviškiųjų diktandai pradedamoms mokykloms*, Vilnius: „Vilniaus žinių“ spaustuvė

Lukšienė Meilė 1970. *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: Šviesa.

- Karčiauskienė Magdalena 1958. „Aiškinamojo skaitymo pradmenys Lietuviškoje mokykloje 1905–1917 metais“, *Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai*, t. V, p. 71–106.
- Karčiauskienė Magdalena 1989. *Pradinio švietimo raida Lietuvoje XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje*, Kaunas: Šviesa.
- Karčiauskienė Magdalena 2000. „Lietuviškų elementorių raida“, in: *Lietuviški elementoriai*, Kaunas: Šviesa.
- [Malinauskaitė Liudvika, Šliūpas Jonas] 1886. *Abėcėla ir taip mokintuovė dėl vaiku*, sutaisyta A...ės ir J. Sz...o, Tilžė: Mikšo spaustuvė.
- Merkys Vytautas 1994. *Knygnešių laikai: 1864–1904*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Merkys Vytautas 2000. „Pratarmė“, in: *Lietuviški elementoriai*, Kaunas: Šviesa.
- Middleton Dewight R. 1989. „Emotional Style: the Cultural Ordering of Emotions“, *Ethos*, vol. 17, No. 2, p. 187–201.
- Piročkinas Arnoldas 1978. *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas: 1904–1930*, Vilnius: Mokslas.
- Rosaldo Michelle Z. 1984. “Toward an Anthropology of Self and Feeling”, in: *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stearns Peter N., Stearns Carol Z. 1985. “Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards”, *The American Historical Review*, vol. 90, No. 4, p. 813–836.
- [Šliūpas Jonas] J. S. Kūksztis 1884. „Apie įtaisimą lietuviszku kokslaviecziū“, *Auszra*, Nr. 1-3, p. 31–36.
- Šliūpas Jonas 1934. „Iš mano atsiminimų“, in: *Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai*, [redagavo J. V. Girdvainis], Kaunas.
- Vanagas Vytautas 1982. „Pamokymų apysakos“, in: *Lietuvių didaktinė proza*, Vilnius: Vaga.
- [Vaznelis Simas, Jadvyga Juškytė] 1909. *Rašybos lavinimosi darbai prededamoms mokykloms*, Šiauliai: Brendos spaustuvė.
- Višinskis Povilas 1905. *Elementorius arba skaitymo ir rašymo mokslas*, Vilnius: Juozapo Zavadskio spaustuvė.

Various Forms of Joy in Lithuanian Textbooks from the Middle of the 19th – Beginning of the 20th Century

R A M U N Ė B L E I Z G I E N Ė

S u m m a r y

Keywords: joy, Mikalojus Akelaitis, Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė, Jonas Šliūpas, Jadvyga Juškytė, emotional standards, feeling.

The article presents an attempt to elucidate different meanings of joy that existed from the middle of the 19th to the beginning of the 20th century. For that purpose, we examine the following textbooks: the ABC-book published in 1860 by Mikalojus Akelaitis, the primer edited by Liudvika Malinauskaitė and Jonas Šliūpas and published in 1886, and a reader compiled by Jadvyga Juškytė, published in 1905. In accordance with the definition of emotions by Michelle Z. Rosaldo, a generalized reconstruction of the historically shaped notion of personality prevailing during certain historical period and its relationship to the experience of joy is undertaken. This correlation is established as a result of analysis of the textbook texts. The concept of emotional style formulated by Dewight R. Middleton validates the

possibility of the textual reconstruction of the notion of joy. The notion of emotional standards elaborated by Peter N. Stearns and Carol Z. Stearns, which is also employed in the article, enables associating various kinds of meaning attributed to joy with the emotional standards or prevailing emotionology, rather than with the definite experience of the people from that time.

The notion of joy spotted in the ABC-book by Akelaitis reveals certain balance existing at that time between the daily practical and spiritual spheres of human life. This experience of joy appears as a prolonged state of mind, which lasts for as long as the person is able to work according to the traditional norms and live out the life that follows the teachings of the Church. The daily joy is perceived in this book as a real union between God and man, thus the notion of joy shaped here approaches the meaning of bliss. The notion of human personality presented in the primary by the Šliūpas couple is radically different, resting on the positivist paradigm of thinking. However, although the scientific chapters of this book define the human being as setting individual goals by means of self-reflection and participating in the progress of humanity, the fiction texts included in this publication further elaborate on the traditional notion of joy as gratifying one's parents. In these narratives, the goals of life set for the kids are linked to bringing joy to their parents: persons rightfully following the norms upheld by their parents and community earn positive evaluation manifesting as joy experienced by their parents. Thus, joy is used as means of establishing the desired values. The reader by Juškytė defines human beings as creatures governed by five senses, and joy appears here as a sensual, spontaneous experience. It is attributed in the reader to certain environment – namely, the spring. This season is believed to activate and develop all the human senses. The delightful experience of human completeness does not separate the person from the world, rather vice versa: deep feeling of the vernal nature subsumes the person into the surrounding world. During the period of national awakening, the latter form of experiencing joy was treated as a feature of the Lithuanian national character.

Straipsnis parengtas pagal autorės pranešimą „Džiaugsmas visoki XIX a. antros pusės–XX a. pradžios lietuviškuose elementoriuose“, skaitytą 2020 m. liepos 2–5 d. Juodonių kaime (Rokiškio r.) vykusiame 19-ajame prigimtinės kultūros seminare „Gebėjimas džiaugtis ir laimė gyvenimo“.

Gauta 2020-10-15